

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки та менеджменту
Кафедра міжнародних економічних відносин
та європейської інтеграції

Кваліфікаційна робота на правах рукопису

Кушнір Марія Олегівна

УДК 339.727.22:338.43(477)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**“Управління міжнародною інвестиційною привабливістю аграрного
сектору економіки України”**

за ОПП “Міжнародні економічні відносини” спец. 292 “Міжнародні економічні
відносини” галузі знань 29 “Міжнародні відносини”

Подається на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело
_____ М.О. Кушнір

Керівник роботи
Прокопчук О.А.
канд. ек. наук, доцент

Житомир - 2026

АНОТАЦІЯ

Кушнір М.О. Управління міжнародною інвестиційною привабливістю аграрного сектору економіки України. - Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття першого (бакалаврського) освітнього рівня за ОПП “Міжнародні економічні відносини” галузі знань 29 “Міжнародні відносини” спеціальності 292 “Міжнародні економічні відносини”. Поліський національний університет, Житомир, 2026.

Досліджено теоретико-методологічні та прикладні засади управління міжнародною інвестиційною привабливістю аграрного сектору економіки України. Розкрито сутність міжнародної інвестиційної привабливості аграрного сектору, узагальнено наукові підходи до управління інвестиційними процесами та визначено ключові чинники формування сприятливого інвестиційного середовища. Проаналізовано сучасний стан аграрного сектору України як об’єкта міжнародного інвестування, оцінено основні тенденції, ризики та фактори впливу на його інвестиційну привабливість. Обґрунтовано стратегічні орієнтири та напрями підвищення ефективності управління міжнародною інвестиційною привабливістю аграрного сектору України з урахуванням поточного стану інвестиційної діяльності в галузі сільського господарства, а також в рамках єдиної стратегії розвитку сільського господарства.

Ключові слова: міжнародна інвестиційна привабливість, прямі іноземні інвестиції, аграрний сектор, економіка України, інвестиційні ризики, управління інвестиціями.

Kushnir M.O. Management of the international investment attractiveness of the agricultural sector of Ukraine. - Manuscript qualification work.

Qualification work for the first (bachelor’s) degree in EP “International Economic Relations” in the field of knowledge 29 “International Relations” specialty 292 “International Economic Relations”. Polissia National University, Zhytomyr, 2026.

The theoretical, methodological and applied principles of managing the international investment attractiveness of the agricultural sector of Ukraine have been studied. The essence of the international investment attractiveness of the agricultural sector is revealed, scientific approaches to investment process management are summarized, and key factors in the formation of a favorable investment environment are identified. The current state of the agricultural sector of Ukraine as an object of international investment is analyzed, and the main trends, risks and factors influencing its investment attractiveness are assessed. Strategic guidelines and directions for improving the efficiency of managing the international

investment attractiveness of the agricultural sector of Ukraine are substantiated, taking into account the current state of investment activity in the agricultural sector, as well as within the framework of the unified agricultural development strategy.

Keywords: international investment attractiveness, foreign direct investment, agricultural sector, economy of Ukraine, investment risks, investment management.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЮ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ПРИВАБЛИВІСТЮ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ	8
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	23
2.1. Оцінка сучасного стану, тенденцій, ризиків та факторів впливу на інвестиційну привабливість аграрного сектору України.....	23
2.2. Аграрний сектор України, як об'єкт міжнародного інвестування.....	33
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЮ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ПРИВАБЛИВІСТЮ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.	42
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

У сучасних умовах трансформації глобальної економіки, посилення інтеграційних процесів та зростання ролі інвестицій, як ключового чинника економічного розвитку особливого значення набуває формування ефективних механізмів управління інвестиційною привабливістю національних економік. Для України, яка перебуває у стані структурної перебудови та адаптації до умов європейської інтеграції, питання залучення іноземного капіталу є не лише економічним, але й стратегічним пріоритетом розвитку. Особливо це стосується аграрного сектору, який традиційно виступає однією з базових галузей економіки та має значний потенціал для міжнародного інвестування.

Актуальність теми зумовлена тим, що аграрний сектор України функціонує в умовах високої невизначеності, спричиненої як внутрішніми структурними дисбалансами, так і зовнішніми викликами, зокрема військовими ризиками, змінами у глобальних ланцюгах постачання, кліматичними загрозами та нестабільністю світових ринків. Водночас, наявність значних природно-ресурсних, виробничих та логістичних переваг формує передумови для підвищення інвестиційної привабливості галузі. Це потребує комплексного наукового дослідження теоретико-методологічних засад та практичних інструментів управління інвестиційними процесами.

Проблематика дослідження полягає у необхідності поєднання класичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості з сучасними концепціями, що враховують інституційні фактори, розвиток ланцюгів створення вартості, цифровізацію економіки та вплив глобальних трансформацій. Недостатній рівень ефективності державної політики, недосконалість інституційного середовища та обмеженість інструментів залучення іноземних інвестицій знижують потенціал розвитку аграрного сектору та стримують його інтеграцію у світові економічні процеси.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних та практичних засад управління міжнародною інвестиційною привабливістю аграрного сектору економіки України.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- розкрити сутність та економічний зміст міжнародної інвестиційної привабливості аграрного сектору;
- дослідити теоретичні підходи та концепції управління інвестиційними процесами;
- проаналізувати сучасний стан аграрного сектору економіки України як об'єкта міжнародного інвестування;
- оцінити ключові фактори, ризики та тенденції, що впливають на інвестиційну привабливість аграрного сектору економіки України;
- обґрунтувати стратегічні напрями підвищення ефективності управління інвестиційною привабливістю аграрного сектору економіки України.

Об'єктом дослідження є процеси формування та управління міжнародною інвестиційною привабливістю аграрного сектору економіки України.

Предметом дослідження виступають теоретичні, методичні та прикладні аспекти забезпечення ефективного управління інвестиційною привабливістю в умовах сучасних економічних трансформацій.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з питань інвестиційної діяльності, міжнародної економіки, інституційного розвитку та аграрної економіки, а також сучасні підходи до аналізу інвестиційного середовища. У роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Метод системного аналізу дав змогу розглянути інвестиційну привабливість аграрного сектору як цілісну систему, що формується під впливом економічних, інституційних, ресурсних, логістичних і безпекових чинників. Методи аналізу, синтезу та узагальнення застосовано для розкриття сутності досліджуваного поняття й систематизації наукових підходів. Економічне

порівняння та статистичний аналіз використано для оцінки стану аграрного сектору, динаміки інвестицій і визначення основних тенденцій. Факторний аналіз дозволив виокремити ключові чинники впливу на інвестиційну привабливість, а метод моделювання - обґрунтувати стратегічні напрями її підвищення. Графічний і табличний методи застосовано для наочного представлення результатів дослідження.

Публікації. За результатами дослідження автором опубліковано 2 наукові праці:

1. Кушнір М.О. Іноземні інвестиції у процесі економічної модернізації України. Мировідбудова та глобальне економічне зростання: фокус дипломатії: збірник матеріалів ІХ науково-практичної студентської конференції (м. Житомир, 23 листопада 2023 року). Житомир: Вид-во «Поліський національний університет». 2023. С. 100-102.

2. Кушнір М.О. Вплив процесу євроінтеграції на рівень залучення інвестицій в країну. Міжнародні економічні відносини в епоху становлення смарт-суспільства 5.0: збірник матеріалів Х науково-практичної студентської конференції (м. Житомир, 21 листопада 2024 року). Житомир: Вид-во «Поліський національний університет». 2024. С. 55-58.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЮ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ПРИВАБЛИВІСТЮ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

В сучасних умовах глобальної економічної нестабільності, трансформації міжнародних продовольчих ринків та посилення конкуренції за інвестиційні ресурси питання управління міжнародною інвестиційною привабливістю аграрного сектора набуває особливої наукової та практичної значимості. Аграрний сектор економіки виступає не лише джерелом продовольчої безпеки та експортного потенціалу, а й складною інвестиційною системою, що компенсує земельні ресурси, виробничу інфраструктуру, логістичні ланцюги, переробку, інноваційні технології та інституційне середовище. Саме тому формування інвестиційної привабливості аграрного сектора потребує комплексного теоретико-методологічного осмислення, яке враховує не тільки обсяги залученого капіталу, а й умови його ефективного використання, рівень захисту прав інвесторів, якість державного регулювання, доступ до ринків, розвиток інфраструктури та здатність аграрних підприємств інтегруватися в міжнародні ланцюги створення вартості. У цьому контексті дослідження теоретичних підходів до прямих іноземних інвестицій, інституційних чинників, бізнес-середовища та ланцюгів додаткової вартості є необхідною основою для подальшої оцінки сучасного стану й напрямів підвищення міжнародної інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки.

Прямі іноземні інвестиції традиційно визначаються як транскордонні інвестиції, здійснені з метою встановлення контролю або значного ступеня впливу на іноземне підприємство. Також ряд міжнародних організацій, таких як ЮКНТАД, доповнює це визначення як платіжного балансу, відстежуючи оголошення про нові проекти, транскордонні злиття та поглинання, а також міжнародне проектне фінансування, що особливо актуально для секторів з високим рівнем інфраструктури. У сільському господарстві цей ширший погляд є вирішальним, оскільки інвестори можуть входити через наземне

первинне виробництво, переробні підприємства, сховища та холодильні установки, розподіл ресурсів, річкову або портову логістику, енергетичні системи або платформи контрактного землеробства, а не через єдину категорію балансу «сільське господарство» [1].

Класичним теоретичним орієнтиром залишається еkleктична або OLI парадигма. У формулюванні Даннінга іноземне виробництво відбувається, коли фірми мають переваги, пов'язані з власністю, визначають переваги розташування в економіках приймаючих країн та вважають інтернаціоналізацію більш ефективною, ніж ринкові операції на ринкових умовах. Для сільського господарства компонент «L» є особливо важливим: якість землі, доступність води, фітосанітарна надійність, транспортні коридори, структура фермерських господарств, місцеві мережі постачальників та доступ до ринків призначення - все це атрибути розташування, які формують очікувану прибутковість. Пізніші інтерпретації парадигми також наголошують на динамічних можливостях та інвестиціях у збільшення активів, що є дуже актуальним для агротехнологій, насінневих систем, переробки та експортно-орієнтованих харчових ланцюгів [2].

Водночас, сільське господарство потребує сильнішого інституційного підходу, ніж багато інших секторів. Українські науковці Вікторія Онегіна та Юрій Вітковський показують, що навіть там, де прибутковість сільського господарства та експортна орієнтація є сильними, інвестиції не будуть зростати стабільно, якщо права власності, інституції ринку землі та ширша правова база не будуть надійними. Їхній аналіз України демонструє, що нечіткі або неповні домовленості щодо прав власності можуть затримати або послабити перетворення земельної реформи на фактичне поглиблення капіталу. У цьому ж дослідженні також визначено ціни, прибутковість, динаміку обмінного курсу, інновації, інфраструктуру та макроекономічні умови як ключові фактори, що впливають на рішення щодо інвестицій у сільське господарство [3].

Ця інституційна перспектива узгоджується з ширшою літературою з питань бізнес-середовища. Структура «Готовість до бізнесу» вимірює не лише регуляторну базу, але й державні послуги та операційну ефективність на практиці. Для цієї теми це аналітично перевершує суто дерегуляторний підхід: інвесторів у сільське господарство не хвилюють лише закони на папері; їх цікавить, чи дійсно функціонує митниця, чи довіряють системам інспекції, чи працює забезпечення виконання контрактів, чи можна підключити склад до електроенергії та чи можна використовувати дані реєстрації землі для андеррайтингу кредитів [4].

Наступний теоретичний рівень - це теорія ланцюга створення вартості. Міжнародна фінансова корпорація чітко розглядає агробізнес як систему «від ферми до виделки», тоді як рекомендації ОЕСР-ФАО та Принципи CFS щодо відповідального інвестування в сільське господарство та продовольчі системи застосовуються до всіх етапів ланцюга створення вартості. Це важливо, оскільки привабливість сільського господарства країни для міжнародних інвесторів дедалі більше залежить від того, чи можуть інвестори інтегрувати виробництво зі зберіганням, сертифікацією, переробкою, відстеженням, холодними ланцюгами та кінцевим доступом до ринку. Іншими словами, інвестиційна привабливість у сільському господарстві - це вже не просто концепція «від ферми до виделки»; це концепція координації ланцюга створення вартості [5] (табл. 1.1.).

Виходячи з цього, міжнародна інвестиційна привабливість аграрного сектору визначається як здатність сільськогосподарської системи країни залучати, утримувати та продуктивно поглинати довгостроковий іноземний капітал за прийняттого співвідношення ризику та прибутковості, завдяки поєднанню переваг розташування, інституційної довіри, функціональності ланцюга створення вартості та дотримання вимог сталого розвитку. Управління цією привабливістю полягає у цілеспрямованому формуванні цих умов за допомогою політики, державних інвестицій, інституційних реформ, механізмів зменшення ризиків та координації. Це синтетичне визначення

повністю узгоджується з теорією міжнародних інвестицій, рамковими принципами галузевої політики та сучасною українською аграрною наукою.

Таблиця 1.1.

Концептуальні основи формування інвестиційної привабливості

Концептуальний підхід	Основна пропозиція	Актуальність для міжнародних інвестицій у сільське господарство	Основне управлінське значення
Підхід, заснований на контролі над прямими іноземними інвестиціями	Міжнародні інвестиції відрізняються від портфельного капіталу, оскільки вони надають контроль або значний вплив	Важливо для визначення стратегічних інвесторів, а не лише фінансових потоків	Розрізнити продуктивний капітал від короткострокового або пасивного капіталу
Парадигма OLI	Інвестиції залежать від власності, місця розташування та переваг інтернаціоналізації	Земля, логістика, стандарти та доступ до ринку є перевагами розташування в сільському господарстві	Покращити переваги розташування, характерні для конкретного сектору, а не лише загальні стимули
Підхід, заснований на інституційних правах власності	Інвестиції реагують на якість правил, їх дотримання та безпеку власності	Управління земельними ресурсами та забезпечення виконання контрактів є центральними в сільському господарстві	Надавати пріоритет земельним, судовим, реєстраційним та конкурентним реформам
Підхід, заснований на ланцюжку створення вартості та відповідальному інвестуванні	Привабливість залежить від функціонування та управління всім ланцюгом	Переробка, відстеження, системи санітарних та фітосанітарних заходів та домовленості про відбір мають таке ж значення, як і виробництво сировини	Розвивати координацію, стандарти та потенціал належної перевірки в масштабах усього ланцюга

Джерело: побудовано за даними [7].

Ретельна оцінка інвестиційної привабливості сільського господарства повинна починатися з чіткого методологічного розмежування між діагностичними показниками та показниками прийняття рішень. Діагностичні показники описують поточний стан інвестиційного середовища; показники

прийняття рішень - це ті, що найімовірніше впливають на розподіл капіталу. Для сільського господарства деякі змінні виконують обидві функції. Наприклад, показники логістики є діагностичним показником поточних вузьких місць, а також безпосередньо впливають на те, чи зможе інвестор у зерновий термінал, проект холодильного зберігання або харчову промисловість досягти прийнятної прибутковості [7].

Найкраща практика - це багатовимірна система, побудована навколо шести аналітичних блоків: інституційно-правова якість, макрофінансові умови, ресурсо-виробнича потужність, якість інфраструктури та логістики, інтеграція ринку та торгівлі, а також сталий розвиток, ризики та інновації. Ця архітектура тісно відповідає логіці ОЕСР/ЄС-JRC щодо побудови складних показників з концептуально узгоджених підвимірів, а також логіці «Готового до бізнесу» поєднання юридичних норм з фактичними державними послугами та операційною ефективністю.

Методологічний вибір ваг заслуговує на особливу увагу. Рівномірне зважування є прозорим та відтворюваним, але воно ризикує переоцінити роль слабо суттєвих показників. Експертне зважування може краще відобразити реальну поведінку інвесторів, особливо в середовищах, що постраждали від конфліктів або чутливих до клімату, але воно вносить суб'єктивність. РСА та факторний аналіз корисні, коли дослідник хоче, щоб ваги відображали емпіричні коваріаційні структури; однак статистично отримані ваги можуть бути важкими для інтерпретації для аудиторії, що займається політикою. На практиці найбільш виправданим підходом для розділу такого типу є гібридна схема: рівні ваги за основними вимірами, потім експертні або засновані на доказах ваги в межах вимірів, а потім перевірки на надійність за альтернативними сценаріями [8].

Посібник OECD/EC-JRC розглядає чутливість ваг як «рентгенівський знімок» моделі та вимагає від дослідників визначити джерела невизначеності, перевірити, як змінюються рейтинги за альтернативних припущень, та визначити, які вхідні дані мають найбільший вплив на результати. Для

моделей привабливості сільськогосподарських інвестицій це означає тестування щонайменше: альтернативних наборів ваг; нормалізації min-max проти z-оцінки; включення або виключення змінних, чутливих до конфлікту; альтернативної обробки відсутніх даних; та одного або кількох некомпенсаційних сценаріїв, де серйозні недоліки в управлінні земельними ресурсами, логістиці або ризику війни не можуть бути повністю усунені високими оцінками в інших місцях [9].

Джерела даних повинні бути офіційними, міжнародно порівнянними та відтворюваними. Для макроекономічних змінних та змінних бізнес-середовища найнадійнішими джерелами є Business Ready, сімейства Worldwide Governance або Rule of Law, а також дані Світового банку щодо логістики та опитувань підприємств. Для міжнародних інвестицій основними є ЮНКТАД та НБУ. Для підтримки сільського господарства та структури політики основним джерелом для різних країн є Моніторинг та оцінка сільськогосподарської політики ОЕСР, оскільки він використовує порівнянні класифікації підтримки, такі як PSE, CSE та GSSE. Для галузевого виробництва та капіталомісткості важливе значення має FAOSTAT, особливо його домен, що стосується фондового капіталу, який повідомляє про валове формування основного капіталу, чистий фондовий капітал та споживання капіталу відповідно до методів на основі СНР [10](рис.1.2.).

Рисунок відображає систему комплексної оцінки привабливості в сільське господарство, що рекомендована посібником з комплексних показників ОЕСР та ЄК-Спільного дослідницького центру та структурою «Готовність до бізнесу» Світового банку: концептуально різні виміри вимірюються окремо, прозоро нормалізуються, обережно агрегуються, а потім використовуються не лише для ранжування, але й для діагностики політики та визначення послідовності реформ (табл.1.2.).

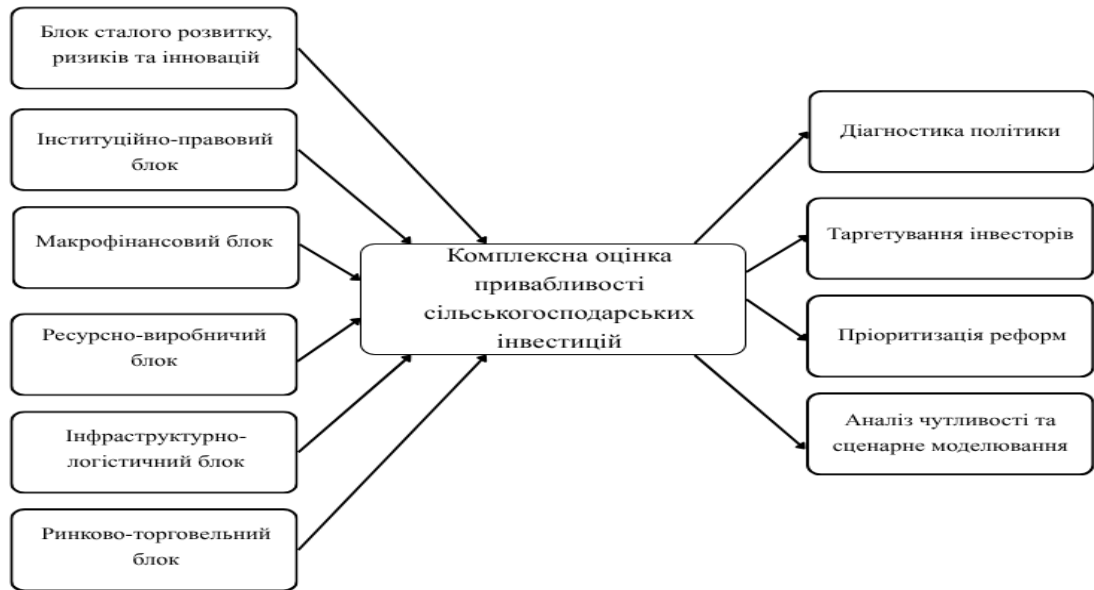

Рис. 1.1. Комплексна оцінка привабливості сільськогосподарських інвестицій

Джерело: побудовано за даними [11].

Сільське господарство відрізняється від виробництва та багатьох послуг, оскільки ключові активи біологічно, просторово та сезонно обмежені. Це робить земельну політику та права власності основоположними. Українські дані особливо чітко свідчать про це: Онегіна та Вітковський стверджують, що інвестиції не можуть зростати стабільно, якщо права на сільськогосподарські землі залишаються нечіткими, і що ефект лібералізації ринку землі залежить від якості інституцій землекористування та управління ринком землі.

У новіших політичних роботах Світового банку аналогічно зазначається, що лібералізація ринку землі, зміцнення земельних інституцій та пов'язані з ними правові реформи є необхідними для того, щоб Україна реалізувала інвестиційні переваги другого етапу земельної реформи [3].

**Основні індекси та системи індикаторів, що стосуються привабливості
сільськогосподарських інвестицій**

Джерело або система	Що він вимірює	Чому це корисно для сільського господарства	Ключове обмеження
Готовність до бізнесу	Нормативно-правова база, державні послуги та операційна ефективність протягом життєвого циклу фірми	Корисно для землекористування, комунальних послуг, фінансів, торгівлі, суперечок та умов неплатоспроможності, що впливають на агробізнес	Не стосується сільського господарства та все ще впроваджується
Індекси верховенства права або управління	Інституційна довіра, контроль корупції, правоохоронні органи	Відіграє центральну роль у забезпеченні безпеки земель, забезпеченні виконання контрактів та захисті інвесторів	Широкий та непрямий
Індекс логістичної ефективності	Митниця, інфраструктура, організація перевезень, логістична компетентність, відстеження, своєчасність	Надійний показник експортно-здатного сільського господарства та переробки харчових продуктів	Не вимірює інфраструктуру на рівні фермерських господарств
ND-GAIN	Вразливість до клімату та готовність	Корисно для довгострокової скоригованої на клімат прибутковості та стійкості	Загальноекономічний, не галузевий
Індикатори підтримки сільського господарства ОЕСР	PSE, CSE, GSSE, структура підтримки	Корисно для оцінки структури субсидій, підтримки інновацій та потенціалу залучення інвестицій	Переважно орієнтований на систему політики
Домен FAOSTAT щодо капіталу	ВНФК, чистий капітал, контрольований капітал у сільському господарстві	Корисно для капіталомісткості та структурної модернізації	Часто відстає; не є прямим показником інвестиційного клімату

Джерело: побудовано за даними [10].

Другим визначальним фактором є фізична та логістична інфраструктура. Сільське господарство гостро залежить від транспортних витрат, оскільки значна частина продукції є громіздкою, сезонною та швидкопсувною. Індекс логістики Світового банку (LPI) чітко вимірює ефективність митних служб, торговельну та транспортну інфраструктуру, логістичну компетентність, відстеження та своєчасність, що безпосередньо впливає на зерно, олійні

культури, худобу, молочні продукти та перероблені харчові продукти. Структура агробізнесу IFC підкріплює це, розглядаючи логістику та дистрибуцію як невід'ємну частину фінансування агробізнесу, а не як окреме питання інфраструктури [12].

Третім визначальним фактором є глибина ланцюга створення вартості та доступ до ринку. Інвестори більш схильні вкладати довгостроковий іноземний капітал, коли сільськогосподарське виробництво пов'язане зі зберіганням, переробкою, сертифікацією, брендингом та дистрибуцією. ФАО та ОЕСР наголошують, що відповідальні інвестиції в сільське господарство застосовуються на всіх етапах ланцюга створення вартості, а Керівні принципи ОЕСР-ФАО структурують комплексну перевірку щодо конкретних ризиків підприємства у сегментах вищого та нижнього ланцюга. Це особливо актуально для таких країн, як Україна, де стратегічним питанням є не лише обсяг експорту, але й перехід від експорту сировини до переробки сільськогосподарської продукції з вищою доданою вартістю [13].

Четвертим визначальним фактором є кліматичний ризик та стійкість природних ресурсів. У інструментарії ФАО для кліматично чутливих інвестицій у сільське господарство стверджується, що кліматичний ризик має бути інтегрований у всі етапи циклу інвестиційного проекту, від розробки та оцінки до впровадження, моніторингу та аналізу. Підхід Світового банку до кліматично розумного сільського господарства також розглядає адаптацію, продуктивність та пом'якшення наслідків як комплексний виклик. Для інвесторів це означає, що вплив посухи, водні обмеження, залежність від зрошення, правила викидів та готовність до адаптації не є зовнішніми факторами; вони є основними визначальними факторами очікуваного грошового потоку, вартості капіталу та умов страхування [14].

В Україні кліматичний вимір є особливо суттєвим. Світовий банк повідомляє, що українське сільське господарство залучало понад 35 млрд дол. США щорічно до повномасштабної війни, при цьому приватне фінансування покривало близько 95 відсотків потреб в обіговому капіталі та інвестиціях;

проте в тому ж звіті наголошується, що коливання сільськогосподарського виробництва в Україні протягом 2010-2021 рр. було вдвічі вищим за середній світовий показник і втричі більшим, ніж у ЄС, тоді як зрошення охоплює менше 2 відсотків орних земель. Іншими словами, сектор є інвестиційно привабливим, але структурно недостатньо захищений від кліматичної мінливості [15].

П'ятим визначальним фактором є технології, інновації та людський капітал. Капітал у сільському господарстві дедалі більше доповнює технології, а не просто замінює працю. Точне землеробство, системи відстеження, кліматично розумне насіння, цифрові ринкові платформи, вуглецевий облік, системи біобезпеки та автоматизоване зберігання - все це підвищує продуктивність основних інвестицій. Робота ОЕСР у Бразилії та стратегія IFC «від ферми до виделки» демонструють, що державні та приватні інноваційні системи можуть суттєво впливати на привабливість сектора для зовнішніх інвесторів, особливо у дослідженнях у сфері видобутку та додаванні вартості у сфері переробки. [16].

Шостим визначальним фактором є структура державної підтримки та торговельної політики. Не всі субсидії покращують привабливість. У записці Світового банку щодо сільського господарства України робиться вирішальний акцент: якість державних витрат має більше значення, ніж їх кількість, а найпродуктивнішими є ті витрати, які залучають приватні інвестиції та забезпечують суспільні блага, які приватний сектор не зможе забезпечити самостійно. Система підтримки ОЕСР аналогічно розрізняє трансферти виробникам та підтримку загальних послуг, причому остання тісніше пов'язана з дослідженнями, інспекціями, розширенням знань та державною інфраструктурою. Для управління інвестиційною привабливістю це означає, що цільові загальні послуги часто перевершують широкі, спотворюючі трансферти [17].

Зрештою, біобезпека та санітарно-фітосанітарна довіра часто недооцінюються. WOAH зазначає, що біобезпеку слід розглядати як

інвестицію, а не як витрати, оскільки запобігання спалахам хвороб дешевше, ніж управління лікуванням, винищенням та виробничими втратами після спалаху. Та ж організація наголошує, що ризики для здоров'я можуть поширюватися через транспортування та тісне утримання, що має очевидні наслідки для худоби, птиці та транскордонної торгівлі. Для міжнародних інвесторів слабка біобезпека одночасно підвищує операційний ризик, експортний ризик та репутаційний ризик [18].

Якщо привабливість сільськогосподарських інвестицій є багатовимірною, то й управління нею також має бути багатовимірним (табл. 1.3). Першим і найважливішим інструментом є інституційна реформа, особливо в управлінні земельними ресурсами, конкурентній політиці, забезпеченні виконання контрактів та адміністративній прозорості. Для України це означає не лише підтримку правової бази земельної реформи, а й удосконалення інституцій, які перетворюють землю на фінансово придатний та керований актив. Українські дані та дані Світового банку свідчать про те, що ефект реформи залежить не лише від відкриття ринку, а й від послідовності кадастрових, правових, інституційних та кредитних реформ [19].

Якщо привабливість сільськогосподарських інвестицій є багатовимірною, то й управління нею також має бути багатовимірним. Першим і найважливішим інструментом є інституційна реформа, особливо в управлінні земельними ресурсами, конкурентній політиці, забезпеченні виконання контрактів та адміністративній прозорості. Для України це означає не лише підтримку правової бази земельної реформи, а й удосконалення інституцій, які перетворюють землю на фінансово придатний та керований актив.

Таблиця 1.3.

Рекомендована архітектура індикаторів для сільського господарства

Вимір	Ілюстративні показники	Типові джерела	Інтерпретація для інвесторів
Інституційно-правовий	Верховенство права, контроль корупції, якість реєстрації землі, вирішення спорів, захист інвесторів	WJP, Світовий банк, НБУ, національні кадастрові та судові дані	Визначає можливість виконання довгострокових контрактів та інвестицій, пов'язаних із землею
Макрофінансовий	Інфляція, передбачуваність обмінного курсу, суверенний ризик, спреди кредитування, глибина кредитування	Центральний банк, МВФ, Світовий банк	Формує дисконтні ставки та витрати на фінансування
Ресурсо-виробництво	ВДВ сільського господарства, врожайність, основний капітал, зрошення, структура фермерських господарств, доступ до ресурсів	FAOSTAT, національна статистика, дані міністерств	Оцінює довгостроковий виробничий потенціал
Інфраструктура-логістика	Індекс продуктивності сільського господарства (LPI), доступ до портів та залізниць, потужності для зберігання, холодний ланцюг, надійність енергопостачання	Світовий банк, дані національної інфраструктури	Впливає на експортну спроможність та втрати після збору врожаю
Ринок-торгівля	Диверсифікація експорту, дотримання санітарних та фітосанітарних норм, передбачуваність тарифів, торговельні угоди, глибина переробників	COT, ЄС, дані міністерств та митниці	Визначає доступ до ринку та маржу ланцюга створення вартості
Сталий розвиток-ризик-інновації	ND-GAIN, проникнення страхування, інструменти адаптації до зміни клімату, системи біобезпеки, дослідження та розробки, цифрове впровадження	ND-GAIN, FAO, WOAH, ОЕСР, національні міністерства	Визначає стійкість та умови премій/страхування

Джерело: побудовано за даними [10].

Українські дані та дані Світового банку свідчать про те, що ефект реформи залежить не лише від відкриття ринку, а й від послідовності кадастрових, правових, інституційних та кредитних реформ [19].

Другий інструмент - це залучення державних витрат. В умовах обмежених фіскальних обмежень держава повинна зосередитися на

суспільних благах: дорогах до портів, системах інспекції та сертифікації, спостереженні за хворобами, дослідженнях та поширенні знань, іригаційних установах, цифрових реєстрах та сприянні торгівлі. Робота Світового банку щодо України чітко вказує на те, що державні витрати на сільське господарство дають найбільшу віддачу, коли вони залучають приватний капітал та фінансують те, що приватні інвестори не можуть ефективно забезпечити. Логіка GSSE ОЕСР вказує на той самий напрямок, наголошуючи на загальних послугах, а не на трансфертах, що призводять до високих спотворень [20].

Третім інструментом є розробка державно-приватного партнерства. Міжнародний огляд ФАО щодо агроприватних партнерств визначає чотири поширені категорії проєктів: партнерства у сфері ланцюгів створення вартості, спільні партнерства у сфері досліджень та передачі технологій, партнерства у сфері ринкової інфраструктури та партнерства у сфері розвитку бізнесу та надання послуг для фермерів та малих та середніх підприємств. У тому ж огляді підкреслюється, що ДПП особливо корисні там, де державі потрібно залучати фінансування, розподіляти ризики та знижувати бар'єри для приватного входження в діяльність, яка в іншому випадку є високоризикованою. Але він також попереджає, що ДПП вимагають відповідних установ, тестів на співвідношення ціни та якості, а також ретельнішого моніторингу та оцінки, ніж це зазвичай буває [21].

Четвертий інструмент - це фінансове зниження ризиків та гарантії. Саме тут воєнна Україна пропонує особливо важливий урок. Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій заявляє, що з початку повномасштабного вторгнення видало гарантії страхування політичних ризиків в Україні на суму понад 185 млн дол. США, тоді як трастовий фонд SURE був створений саме для поєднання пільгових коштів із гарантійним потенціалом у випадках, коли страхування комерційних ризиків недоступне або недостатнє. У липні 2025 р. MIGA також оголосило про підтримку, спрямовану на вивільнення банківського капіталу для кредитування, причому близько 80 відсотків

цільового портфеля спрямовано на сільське господарство та малий бізнес. Для сільськогосподарської економіки, що постраждала від конфлікту, такі інструменти не є периферійними; вони є частиною основної архітектури інвестиційної привабливості [22].

П'ятий інструмент - це розумні стимули, а не широкі податкові пільги. Сучасні дані свідчать про те, що найефективніші сільськогосподарські стимули часто є умовними та цільовими: пільгове кредитування, пов'язане з кліматичними практиками, інвестиційні пільги на переробку та зберігання, прискорена амортизація техніки, грантові вікна для цифрового відстеження або модернізації іригації, гарантійні схеми для малих і середніх підприємств та співфінансування сертифікації та інфраструктури якості. Досвід Бразилії є тут інформативним, оскільки пільгове кредитування, страхування та кліматичне зонування пов'язані з критеріями сталого розвитку та управління ризиками, а не розглядаються як окремі інструменти субсидування [23].

Шостим інструментом є регуляторна конвергенція та торговельна інтеграція. Для країн-кандидатів або країн, які прагнуть глибшого доступу до ринків з високою вартістю, конвергенція із зовнішніми стандартами сама по собі може бути механізмом залучення. Стратегія розвитку сільського господарства України до 2030 р. була прийнята спеціально для підготовки сектору до вступу до ЄС, і її структура включає зниження інвестиційних ризиків, розширення доступу до фінансування, диверсифікацію торгівлі та залучення прямих іноземних інвестицій. На практиці, конвергенція в санітарних та фітосанітарних заходах, безпеці харчових продуктів, політиці конкуренції, системах платіжних агентств, організаціях виробників та дотриманні екологічного законодавства знижує невизначеність для міжнародних інвесторів та скорочує відстань між місцевим виробництвом та преміальними зовнішніми ринками [24].

Остаточний принцип управління - це надійний моніторинг. Уряди не повинні розглядати політику залучення інвестицій як одноразовий стратегічний документ. Вони повинні регулярно публікувати оновлювані

інформаційні панелі, що охоплюють надійність логістики, проникнення страхування від воєнних та політичних ризиків, глибину переробки, активність на ринку землі, розширення зрошення, використання страховки, дотримання санітарних та фізіологічних норм (СФС) та конверсію проектних портфелів. Такий моніторинг є важливим, оскільки країна може покращувати законодавчі умови, тоді як фактичні умови експлуатації стагнують. Акцент Business Ready на операційній ефективності та наполягання ОЕСР/ЄС-JRC на перевірці та тестуванні чутливості вказують на систему управління, що базується на доказах, а не на гаслах.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка сучасного стану, тенденцій, ризиків та факторів впливу на інвестиційну привабливість аграрного сектору України

Аграрний сектор економіки України є одним з основних напрямків для міжнародних інвестицій, оскільки поєднує значний ресурсний потенціал, експортну спрямованість та стратегічне значення для продовольчої безпеки. Окрім цього аграрний сектор наразі є одним із найбільш ефективних та інноваційних у національній економіці. Аналіз динаміки випуску продукції сільського господарства України у 2011-2024 рр. свідчить про загальну тенденцію до зростання, попри окремі кризові коливання (рис. 2.1.). За цей період обсяг випуску збільшився з 0,254 млрд дол. США у 2011 р. до 1,363 млрд дол. США у 2024 р., тобто більш ніж у 5 разів. Найбільш помітне зростання відбулося у 2021 р., тоді як у 2022 р. показник скоротився внаслідок впливу повномасштабної війни, порушення логістики, втрати частини виробничих територій та зростання безпекових ризиків. Відновлення позитивної динаміки у 2023-2024 рр. свідчить про адаптацію аграрного сектору до кризових умов, його стійкість та збереження потенціалу для подальшого розвитку й залучення інвестицій.

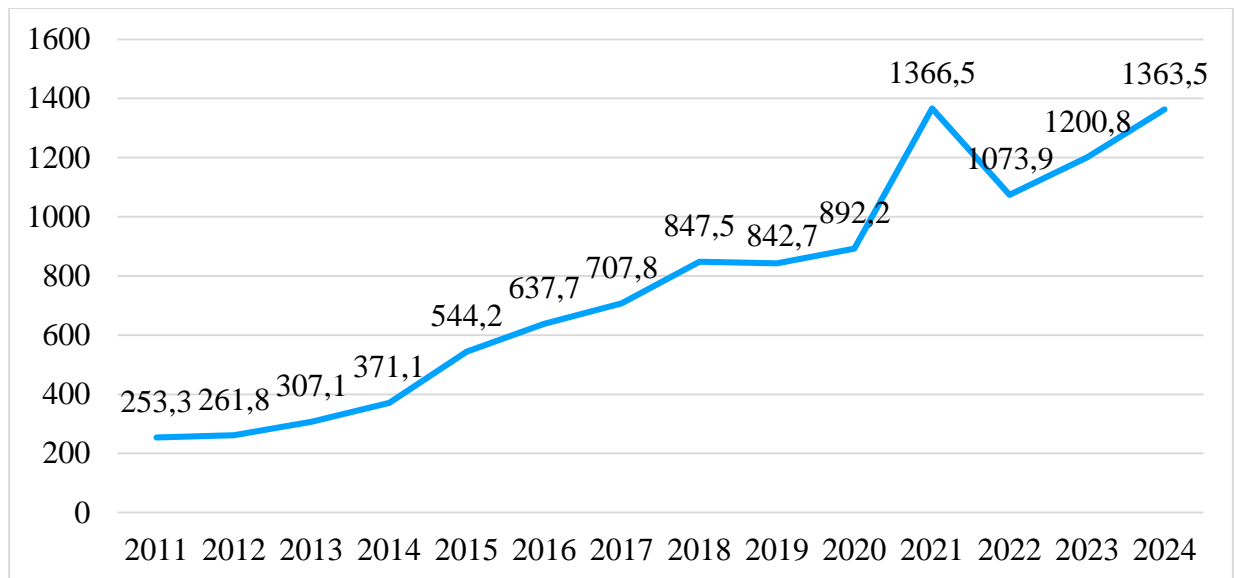

Рис. 2.1. Випуск продукції сільського господарства в Україні, млрд грн

Джерело: побудовано за даними [25].

Аграрний сектор України залишається важливою складовою національної економіки, проте його частка у ВВП демонструє тенденцію до зниження. За даними Державної служби статистики України та Світового банку, у 2014-2024 рр. частка сільського, лісового та рибного господарства у ВВП скоротилася з 10,15 % до 7,11 % (рис. 2.2). Найвищого рівня показник досяг у 2015 р. – 12,06 %, що було зумовлено девальвацією національної валюти та посиленням експортної конкурентоспроможності аграрної продукції. У 2017-2019 рр. відбулося поступове зниження показника, а у 2020-2021 рр. – тимчасове відновлення завдяки сприятливій ціновій кон'юктурі та стабільному зовнішньому попиту. З 2022 р. частка сектору знову скоротилася під впливом повномасштабної війни, що спричинила порушення виробництва, логістики, експорту, доступу до земель, руйнування інфраструктури та зростання виробничих витрат.

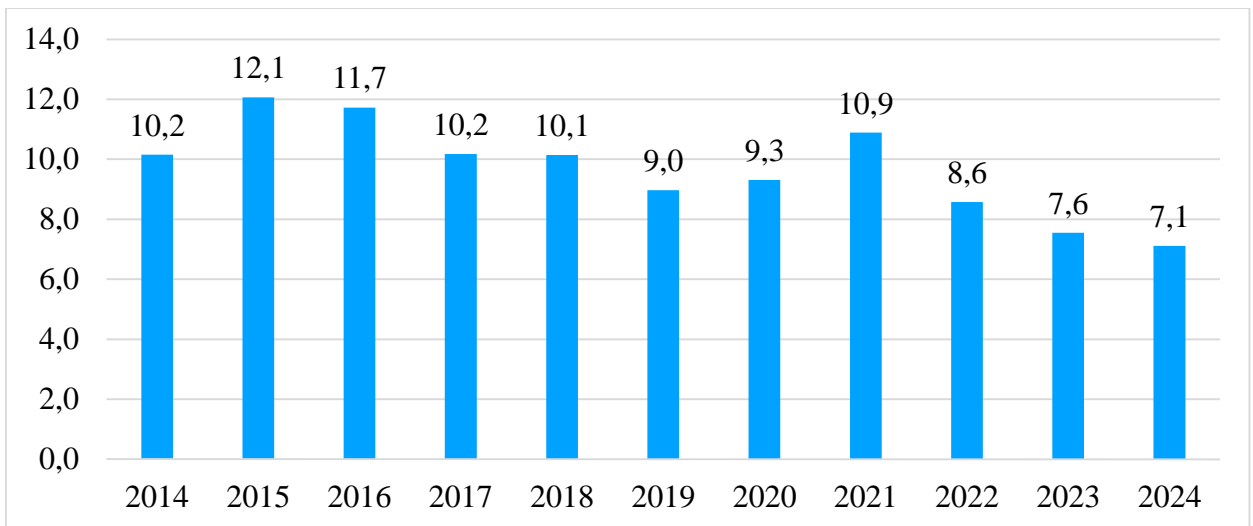

Рис. 2.2. Частка сільського господарства в структурі ВВП України, %, 2014-2024 рр.

Джерело: побудовано за даними [26].

З погляду інвестиційної привабливості така динаміка має подвійний характер. З одного боку, зниження частки аграрного сектору у ВВП свідчить про зростання системних ризиків, пов'язаних із геополітичною нестабільністю, порушенням виробничих і експортних потужностей, інфраструктурними обмеженнями та залежністю від світової кон'юнктури. З іншого боку, галузь зберігає значний довгостроковий потенціал завдяки природно-ресурсній базі, експортній орієнтації, стійкості в умовах кризи та перспективам післявоєнного відновлення й модернізації. Отже, сучасний стан аграрного сектору України характеризується поєднанням високих ризиків і довгострокових можливостей, що потребує ризик-скоригованого підходу до інвестиційних рішень з урахуванням перспектив реконструкції, технологічного оновлення та інтеграції у європейські й світові ланцюги створення вартості.

Ключовим чинником інвестиційної привабливості аграрного сектору України є структура земельних ресурсів, оскільки вона визначає його виробничий потенціал і довгострокову стійкість. За даними Державної служби статистики України та Світового банку, у 2014-2024 рр. частка сільськогосподарських угідь у загальній площі земель країни залишалася

стабільно високою, коливаючись у межах 71,30-71,66 % (рис. 2.3). У 2014-2017 рр. показник становив близько 71,6 %, що свідчить про сформовану аграрну структуру землекористування. З 2018 р. він незначно знизився до 71,3 % і залишався стабільним до 2024 р.

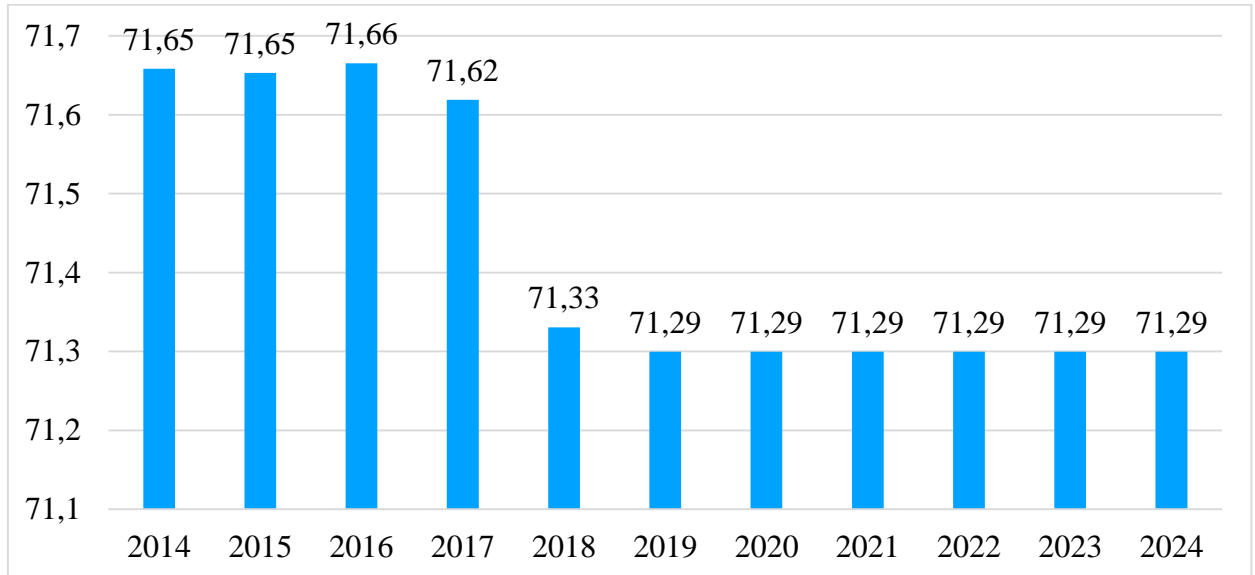

Рис. 2.3. Частка сільськогосподарських земель в структурі площ України, %

Джерело: побудовано за даними [27].

З аналітичної точки зору, така динаміка свідчить про високий рівень насичення земельного фонду сільськогосподарським використанням, що, з одного боку, формує міцну основу для сільськогосподарського виробництва та є ключовою конкурентною перевагою України на світовому агропродовольчому ринку. Водночас, відсутність суттєвих змін у структурі землекористування говорить про обмежені можливості для екстенсивного зростання, що підвищує значення інтенсивних факторів розвитку, зокрема інвестицій у технології, інновації, цифровізацію та підвищення продуктивності. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, інтенсифікація виробництва та стале управління земельними ресурсами є критично важливими передумовами для підвищення ефективності в країнах з високою часткою орних земель.

У контексті інвестиційної привабливості така структура земель має подвійний ефект. З одного боку, висока частка сільськогосподарських угідь, що перевищує 70 %, формує значний потенціал для залучення інвестицій завдяки масштабованості виробництва, галузевій спеціалізації та розвитку експортно-орієнтованих бізнес-моделей. З іншого боку, вона посилює вразливість аграрного сектору до ризиків деградації ґрунтів, зміни клімату, неефективного землекористування та наслідків російського вторгнення, зокрема забруднення земель і втрати продуктивних територій.

Таким чином, постійно висока частка сільськогосподарських угідь у загальній площі України відображає добре сформовану ресурсну базу, яка лежить в основі інвестиційної привабливості сільськогосподарського сектору. Водночас, обмежені структурні зміни у землекористуванні вимагають переходу до інноваційно-орієнтованої та інтенсивної моделі розвитку, де інвестиції в ефективне землекористування, передові сільськогосподарські технології та стале управління природними ресурсами відіграватимуть вирішальну роль.

Демографічна структура України, зокрема частка сільського населення, є важливим чинником інвестиційної привабливості аграрного сектору, оскільки визначає забезпеченість робочою силою, розвиток людського капіталу та стійкість сільських територій. За даними Державної служби статистики України та Світового банку, у 2014-2024 рр. частка сільського населення поступово зменшилася з 30,94 % до 30,47 %, що свідчить про послідовні структурні демографічні зміни (рис. 2.4).

У 2014-2017 рр. показник скоротився до 30,74%, відображаючи процеси урбанізації та міграції. У 2018-2021 рр. спад продовжився, а у 2022-2024 рр. посилюється під впливом російського вторгнення, яке спричинило внутрішнє переміщення населення, зовнішню міграцію та поглиблення демографічного дисбалансу в сільській місцевості.

З аналітичної точки зору, така тенденція свідчить про поступове скорочення сільської трудової бази, що обмежує доступність робочої сили та

підвищує потребу в механізації, автоматизації й цифровізації аграрного виробництва. Відповідно, інвестиційна привабливість сектору дедалі більше залежить від розвитку людського капіталу, професійної освіти та технологічної модернізації.

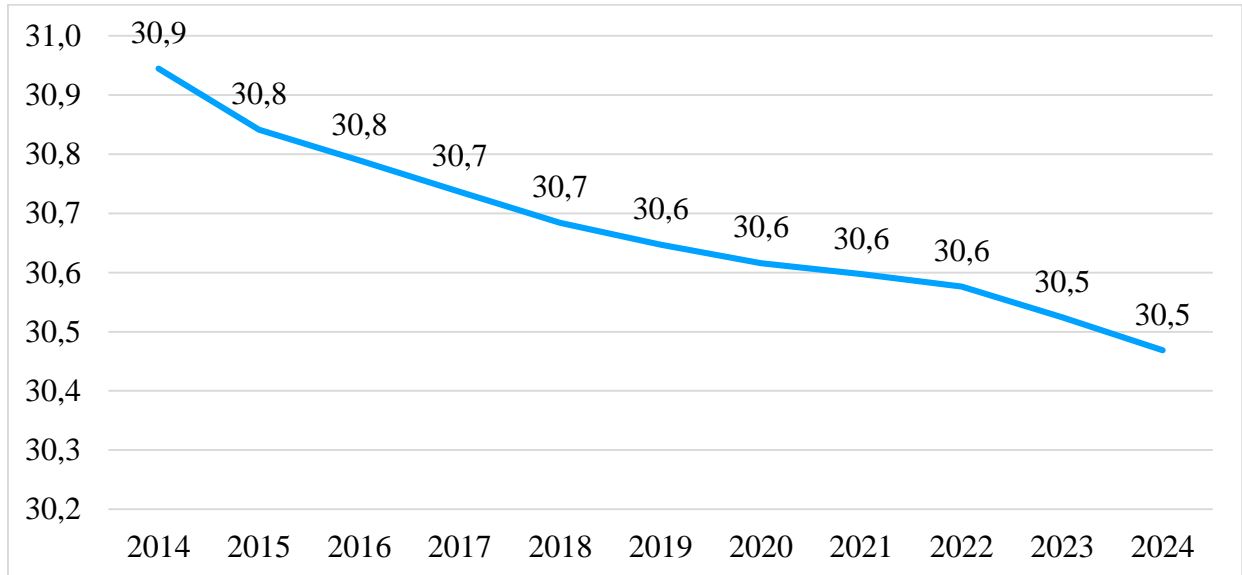

Рис. 2.4. Частка сільського населення в Україні, %

Джерело: побудовано за даними [28].

З погляду інвестиційної привабливості така демографічна динаміка має подвійний вплив. З одного боку, скорочення сільського населення посилює ризики дефіциту та старіння робочої сили, обмежує можливості трудомістких аграрних практик, підвищує операційні витрати й може знижувати короткострокову ефективність інвестування. З іншого боку, зменшення сільської трудової бази стимулює капіталомісткі та інноваційно орієнтовані інвестиції, зокрема у точне землеробство, цифрові технології й автоматизацію.

Таким чином, скорочення частки сільського населення в Україні одночасно формує ризики та нові можливості для аграрного сектору. Демографічний тиск у короткостроковій перспективі ускладнює функціонування галузі, однак водночас прискорює перехід до більш продуктивних і технологічно орієнтованих моделей виробництва, що може посилити довгострокову інвестиційну привабливість сектору в умовах післявоєнного відновлення та інтеграції у глобальні ланцюги створення вартості.

Важливим показником активності аграрного сектору є динаміка експорту сільськогосподарської продукції, яка у 2015-2024 рр. свідчить про посилення його ролі у формуванні зовнішньоекономічного потенціалу України (рис. 2.5). У 2015 р. обсяг експорту становив 8,71 млрд дол. США, а у 2024 р. зріс до 15,10 млрд дол. США, що підтверджує зміцнення експортних позицій галузі.

У 2015-2019 рр. експорт поступово збільшився з 8,71 до 13,95 млрд дол. США, що було зумовлено розширенням зовнішніх ринків, зростанням конкурентоспроможності української продукції та інтеграцією у світові продовольчі ланцюги. Після скорочення у 2020 р. до 12,39 млрд дол. США у 2021 р. показник досяг максимального значення - 16,86 млрд дол. США. У 2022-2023 рр. експорт знизився через наслідки повномасштабної війни, блокування портів, порушення логістики та зростання транспортних витрат. Водночас у 2024 р. його відновлення до 15,10 млрд дол. США свідчить про адаптацію аграрного сектору до кризових умов, переорієнтацію логістичних каналів і збереження високого зовнішнього попиту.

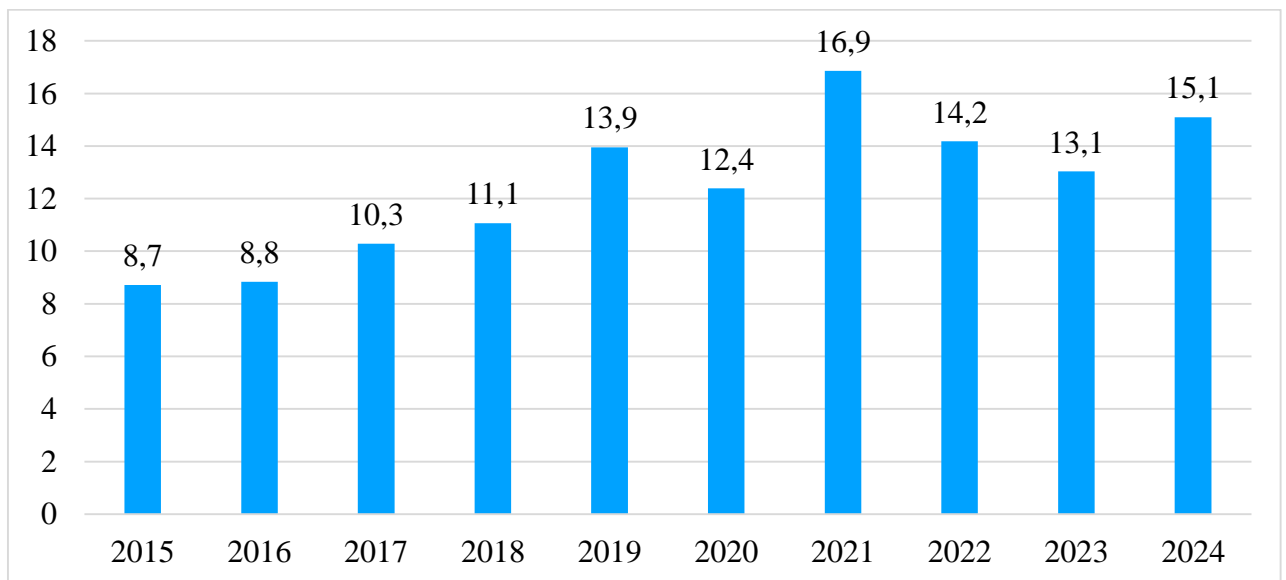

Рис. 2.5. Експорт продукції сільського господарства України, млрд дол. США

Джерело: побудовано за даними [29].

Аналіз структури експорту-імпорту України за Стандартною міжнародною торговельною класифікацією дає змогу оцінити роль аграрного сектору у формуванні зовнішньоекономічного профілю країни та її інвестиційної привабливості (табл. 2.1). За даними Державної служби статистики України, у 2024 р. загальний обсяг експорту становив 41,73 млрд дол. США, а імпорту - 70,77 млрд дол. США, що свідчить про зростання зовнішньоторговельних операцій порівняно з 2023 р.

У товарній структурі експорту провідне місце займають сільськогосподарські та пов'язані з ними товари. Зокрема, категорія «харчові продукти та живі тварини, напої та тютюнові вироби» становила 36,6% загального експорту, або 15,27 млрд дол. США. Ще одним важливим сегментом є «тваринні та рослинні олії, жири та віск», частка якого досягла 13,8%, або 5,74 млрд дол. США. Сукупно ці дві категорії формують понад половину експорту України, що підтверджує аграрну спеціалізацію зовнішньоторговельної структури та стратегічне значення сектору для національної економіки.

Важливою експортною категорією, пов'язаною з аграрним сектором, є «нехарчова сировина, крім палива», частка якої у 2024 р. становила 16,8% експорту, або 6,99 млрд дол. США, з темпом зростання 133,4%. Наявність у цій групі сільськогосподарської сировини підкреслює ресурсорієнтований характер експортної моделі України. Домінування аграрного та сировинного експорту свідчить про природно-ресурсні переваги країни, однак водночас вказує на недостатній рівень розвитку переробки та створення доданої вартості.

Структура експорту та імпорту за Міжнародною стандартною торговою класифікацією, у 2025 р.

Показник	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до 2023	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до 2023	у % до загального обсягу
Усього	41733285,6	111,0	100,0	70770582,4	111,0	100,0
Харчові продукти та живі тварини, напої та тютюн	15270973,4	114,5	36,6	5948641,5	110,6	8,4
Сировина непродовольча, крім палива	6993356,0	133,4	16,8	1179041,1	105,5	1,7
Мінеральне паливо, мастила та аналогічні матеріали	201115,2	51,4	0,5	8665590,6	84,7	12,2
Тваринні і рослинні олії, жири і воски	5742363,6	101,8	13,8	236558,7	107,5	0,3
Хімічні речовини і аналогічна продукція, не включена в інші категорії	1008776,1	107,0	2,4	8751303,8	106,1	12,4
Промислові товари, класифіковані головним чином за видом матеріалу	5408102,6	109,5	13,0	7218001,9	108,8	10,2
Машинне і транспортне устаткування	3319080,9	99,1	8,0	17598330,5	122,2	24,9
Різні готові вироби	1479153,8	98,2	3,5	4375545,0	110,3	6,2
Товари і операції, не включені в інші категорії МСТК	2310363,9	103,3	5,5	16797569,3	123,9	23,7

Джерело: побудовано за даними [30].

Структура імпорту, навпаки, демонструє залежність України від товарів з вищою доданою вартістю. Частка харчових продуктів в імпорті становила лише 8,4%, або 5,95 млрд дол. США, а олій і жирів - 0,3%, або 0,24 млрд дол. США. Натомість значну частку імпорту формували машини та транспортне обладнання - 24,9%, хімічна продукція - 12,4% і мінеральні палива - 12,2%. Така асиметрія свідчить про структурну залежність від імпорту капітальних товарів, хімічних ресурсів та енергоносіїв, необхідних для функціонування й модернізації аграрного сектору.

З погляду інвестиційної привабливості структура зовнішньої торгівлі України має подвійне значення. З одного боку, сильні експортні позиції аграрної продукції підтверджують конкурентоспроможність сектору на світових ринках і його здатність генерувати валютні надходження. Це створює передумови для залучення інвестицій у первинне виробництво, логістику та експортну інфраструктуру, а також посилює роль України у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки.

З іншого боку, переважання сировинного експорту та продукції з низькою доданою вартістю, за одночасної високої залежності від імпорту машин, обладнання й технологічних ресурсів, свідчить про структурні обмеження аграрного сектору. Основними проблемами залишаються недостатній розвиток переробки, технологічні прогалини та залежність від імпортованих ресурсів. Додатковим чинником ризику є наслідки російського вторгнення, що порушили логістику, експортні потужності та стабільність зовнішньої торгівлі.

Отже, структура експорту-імпорту України підтверджує стратегічне значення аграрного сектору, однак водночас виявляє ключові ризики його розвитку. Довгострокове посилення інвестиційної привабливості галузі потребує переходу до глибшої переробки, технологічної модернізації та інтеграції у сегменти глобальних ланцюгів створення вартості з вищою доданою вартістю.

Отже, аграрний сектор економіки України залишається важливим об'єктом міжнародного інвестування завдяки значному ресурсному потенціалу, високій частці сільськогосподарських земель, експортній орієнтації та здатності адаптуватися до кризових умов. Попри скорочення частки сектору у ВВП, демографічні виклики, воєнні ризики, порушення логістики та структурну залежність від імпорту техніки й технологій, галузь зберігає стратегічне значення для національної економіки та глобальної продовольчої безпеки. Подальше підвищення її міжнародної інвестиційної привабливості потребує переходу від сировинної моделі розвитку до глибшої

переробки, технологічної модернізації, цифровізації, сталого землекористування та інтеграції у ланцюги створення продукції з вищою доданою вартістю.

2.2. Аграрний сектор України, як об'єкт міжнародного інвестування

Оцінка інвестиційної привабливості аграрного сектору України потребує врахування загального інвестиційного клімату країни, який визначає готовність інвесторів вкладати капітал у національну економіку. Інвестиційний індекс є узагальнюючим показником стану інвестиційного середовища, рівня довіри інвесторів і наявних ризиків, що безпосередньо впливають на аграрний сектор.

У 2014-2024 рр. динаміка індексу мала хвилеподібний характер: після зниження у 2015 р. він зріс до максимального значення 3,15 у 2017 р., однак у 2018-2020 рр. знову скорочувався через структурні та інституційні проблеми (рис. 2.6). У 2022 р. показник різко знизився до 2,17 під впливом повномасштабної війни, безпекових ризиків, порушення логістики та ускладнення доступу до фінансування. Його поступове зростання у 2023-2024 рр. до 2,7 свідчить про часткову адаптацію економіки та відновлення довіри інвесторів, однак повернення лише до рівня 2014 р. підтверджує вразливість інвестиційного середовища. Для аграрного сектору це актуалізує потребу в зниженні ризиків, розвитку логістики, покращенні доступу до капіталу та посиленні захисту прав інвесторів.

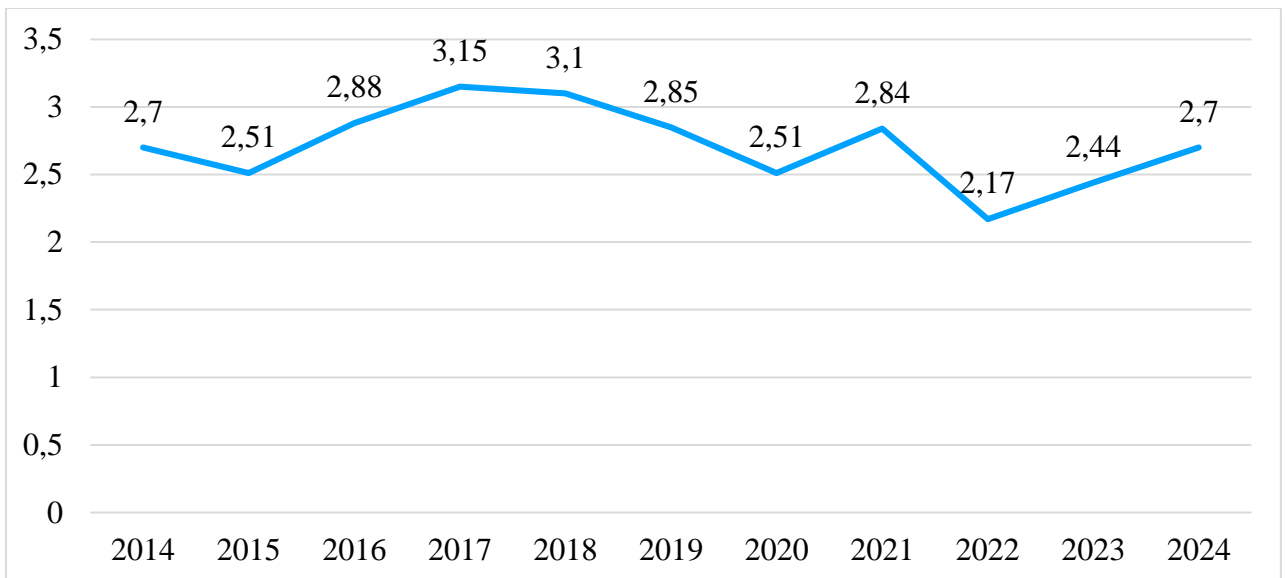

Рис. 2.6. Індекс інвестиційної привабливості України, 2014-2024 рр.

Джерело: побудовано за даними [31].

Динаміка капітальних інвестицій в Україні є важливим показником оцінки інвестиційної привабливості аграрного сектору, оскільки відображає макроекономічні умови та пріоритети розподілу ресурсів (рис. 2.7). За даними Державної служби статистики України, у 2010-2024 рр. загальні капітальні інвестиції в економіку зросли зі 180,6 млрд грн до 743,0 млрд грн, однак їх динаміка характеризувалася значною волатильністю під впливом економічних криз, політичної нестабільності та зовнішніх шоків.

У 2010-2013 рр. інвестиції загалом зростали, проте у 2014 р. скоротилися до 219,4 млрд грн через макроекономічну нестабільність. У 2015-2019 рр. відбулося активне відновлення, і показник досяг 623,9 млрд грн, що свідчило про покращення інвестиційного клімату та зростання ділової активності. У 2020 р. інвестиції знизилися до 508,2 млрд грн під впливом пандемії COVID-19, але вже у 2021 р. зросли до 673,9 млрд грн. Різке падіння у 2022 р. до 409,7 млрд грн було зумовлене наслідками російського вторгнення. Водночас у 2023-2024 рр. інвестиції відновилися до 627,3 млрд грн і досягли рекордних 743,0 млрд грн, що свідчить про поступове повернення довіри інвесторів.

У загальній структурі капітальних інвестицій вкладення в сільське, лісове та рибне господарство демонструють стратегічно важливу динаміку. У

2010-2024 рр. їх обсяг зріс з 11,1 млрд грн до 80,6 млрд грн, тобто більш ніж у сім разів. Найбільш активне зростання спостерігалось у 2015-2018 рр., коли інвестиції збільшилися з 30,2 млрд грн до 66,1 млрд грн, що свідчило про посилення інтересу до аграрного сектору завдяки його експортному потенціалу та сприятливій світовій кон'юктурі.

У 2019-2020 рр. відбулося помірне скорочення інвестицій, однак сектор зберіг відносну стійкість. У 2021 р. показник досяг 69,9 млрд грн, після чого у 2022 р. знизився до 51,4 млрд грн під впливом воєнних ризиків. Водночас у 2023-2024 рр. відбулося швидке відновлення: інвестиції зросли до 65,4 млрд грн і 80,6 млрд грн відповідно, перевищивши докризовий рівень.

Частка аграрного сектору в загальному обсязі капітальних інвестицій залишалася відносно стабільною, коливаючись у межах 6-11%, що підтверджує його пріоритетне значення для національної економіки. Така динаміка відображає роль сільського господарства як важливого джерела економічного зростання, експортних надходжень, продовольчої безпеки та розвитку сільських територій.

Рис. 2.7. Капітальні інвестиції всього та в сільському господарстві, тис. грн

Джерело: побудовано за даними [32].

З погляду інвестиційної привабливості динаміка капітальних інвестицій свідчить про високу стійкість аграрного сектору навіть в умовах економічної

та геополітичної нестабільності. Швидше відновлення інвестицій у сільське господарство порівняно із загальними капіталовкладеннями підтверджує сприйняття галузі як перспективної у довгостроковому періоді. Водночас волатильність інвестиційних потоків вказує на збереження системних ризиків, зокрема політичної невизначеності, безпекових викликів, пошкодження інфраструктури та фінансових обмежень.

Отже, аграрний сектор України залишається одним із привабливих напрямів інвестування, поєднуючи потенціал зростання та адаптивність до кризових умов. Подальше посилення його інвестиційної привабливості потребує зниження зовнішніх ризиків, покращення інституційного середовища та стимулювання вкладень у технологічну модернізацію, переробку й інновації.

Показники прямого інвестування є важливою основою оцінки інвестиційної привабливості України, оскільки відображають реальну готовність іноземних інвесторів вкладати капітал у національну економіку та розвиток її виробничого потенціалу (табл. 2.2). Дані за 2022-2025 рр. свідчать про нестабільну динаміку прямих інвестицій, зумовлену впливом безпекових, макроекономічних та інституційних чинників.

Таблиця 2.2.

Прямі іноземні інвестиції в Україну: операції за видами економічної діяльності

Рік	Прямі інвестиції	Інструменти участі в капіталі	Інструменти участі в капіталі, крім реінвестування доходів	Реінвестування доходів	Боргові інструменти
2022	348,55	596,99	498,23	98,83	-248,44
2023	4398,73	3958,20	547,32	3410,88	440,52
2024	3509,26	3508,26	932,70	2575,56	1,08
2025	-220,88	-277,06	9,29	-286,36	56,18

Джерело: побудовано за даними [33].

У 2022 р. загальний обсяг прямих інвестицій становив 348,6 млн дол. США, тоді як у 2023 р. зріс до 4398,7 млн дол. США, що свідчить про часткове відновлення довіри інвесторів, адаптацію бізнесу до умов воєнної економіки та збереження інтересу до стратегічних секторів України. У 2024 р. показник знизився до 3509,3 млн дол. США, однак залишався значно вищим за рівень 2022 р. Водночас у 2025 р. було зафіксовано від'ємне значення на рівні -220,9 млн дол. США, що може вказувати на зростання обережності інвесторів, виведення частини капіталу або переоцінку ризиків.

У структурі інвестування важливе місце займають інструменти участі в капіталі, обсяг яких у 2023 р. становив 3958,2 млн дол. США, а у 2024 р. - 3508,3 млн дол. США. Це свідчить про переважання довгострокових вкладень у діяльність підприємств. Боргові інструменти, натомість, демонстрували коливання, відображаючи нестабільність фінансових потоків між інвесторами та підприємствами.

Отже, динаміка прямого інвестування підтверджує наявність інвестиційного потенціалу України, однак водночас засвідчує його високу чутливість до воєнних ризиків, економічної політики, доступу до фінансування та очікувань щодо післявоєнного відновлення. Посилення інвестиційної привабливості потребує гарантій захисту інвесторів, прозорого інституційного середовища, підтримки стратегічних галузей і сприятливих умов для довгострокового вкладення капіталу.

У теорії міжнародних інвестицій привабливість сектору не зводиться лише до наявності природних ресурсів. Відповідно до еkleктичної парадигми Даннінга (OLI), сталі інвестиції формуються за умови поєднання переваг власності фірм, переваг розташування та логіки інтернаціоналізації. Для аграрного сектору України переваги розташування проявляються у значних земельних ресурсах, виробничому досвіді, експортній спеціалізації та інтеграції у європейські й світові продовольчі ланцюги. Водночас для інвестора важливими є не лише земля чи виробничий потенціал, а й система контрактів, дозволів, прав власності, логістичних потоків і ризиків. Тому нова

інституційна економіка Норта та теорія трансакційних витрат Вільямсона доповнюють OLI-підхід, пояснюючи значення правової визначеності, правозастосування, адміністративної передбачуваності та механізмів управління ризиками для залучення капіталу [34].

Отже, міжнародну інвестиційну привабливість аграрного сектору доцільно оцінювати на основі багатокритеріальної методології, а не одного показника. Аналітичним орієнтиром має бути очікувана дохідність інвестицій, скоригована на ризик. Це передбачає врахування виробництва й експорту, земельних ресурсів і продуктивності, потоків прямих іноземних інвестицій, зайнятості, структури підприємств, логістики, доступу до ринків і кредитів, захисту прав власності, а також екзогенних ризиків воєнного часу, зокрема мінного забруднення, фізичних пошкоджень і втрат. Такий підхід узгоджується зі статистичною та політичною практикою НБУ, Світового банку, ФАО, ОЕСР і ЮНКТАД [35].

Специфічною методологічною проблемою для України є розмежування потенційної та ефективної інвестиційної привабливості аграрного сектору. Потенційна привабливість залишається високою завдяки значним земельним ресурсам і розвиненим експортним товарним ланцюгам. Водночас ефективна привабливість є нижчою, оскільки доступ до земель, сховищ, експортних маршрутів, фінансів і робочої сили обмежується війною, пошкодженням інфраструктури та зростанням трансакційних витрат. Отже, інвестиції в аграрний сектор України стримуються не браком виробничих активів, а високою вартістю та невизначеністю їх стабільного й захищеного використання.

Важливим методологічним наслідком є необхідність розглядати сільське господарство як портфель підсекторів, а не як єдиний монолітний об'єкт інвестування. Первинне виробництво, зберігання, логістика, насінництво, ресурсне забезпечення, зрошення, переробка, відновлювана енергетика та агрофінансування мають різні профілі ризику й дохідності. Зокрема, експортно-орієнтоване рослинництво більше залежить від

логістичних і цінових ризиків, садівництво та тваринництво - від локальної безпеки, швидкопсувності й регулювання, а переробка - від стабільності енергопостачання та виконання контрактів. Тому управління міжнародними інвестиціями в аграрному секторі має ґрунтуватися на диференційованих інвестиційних напрямках, а не на єдиній універсальній стратегії [36].

Найважливішими рушіями інвестиційної привабливості аграрного сектору України є структурні фактори. По-перше, це масштаб земельних ресурсів: у 2023 р. площа сільськогосподарських угідь становила близько 41,31 млн га, а сільськогосподарські підприємства обробляли близько 93% орних земель. По-друге, важливим чинником залишається експортна спроможність, оскільки навіть після повномасштабного вторгнення експорт агропродовольчої продукції зберігався на рівні понад 20 млрд дол. США. По-третє, збереження відносно високої врожайності пшениці та кукурудзи у 2023/24-2024/25 рр. свідчить про стійкість виробничих систем, технологічну адаптацію та збереження операційного потенціалу аграрного сектору [35].

Ключовим інституційним рушієм є реформа ринку землі. Його відкриття 1 липня 2021 р. та початок другого етапу 1 січня 2024 р., коли юридичні особи отримали право купувати сільськогосподарські землі в межах законодавчих обмежень, створили передумови для посилення гарантій володіння, покращення заставної бази та стимулювання довгострокових інвестицій. Передавані та іпотечно придатні права на землю є важливою умовою для залучення міжнародного капіталу в аграрний сектор [37].

Водночас основні бар'єри інвестування зосереджені у площині ризиків, насамперед фізичних та операційних ризиків, пов'язаних із війною. За оцінками, сільське господарство зазнало близько 11,2 млрд дол. США прямих збитків, 72,7 млрд дол. США втрат, а потреби у відновленні та реконструкції становлять 55,5 млрд дол. США. Додатковим обмеженням є мінне забруднення: значні площі сільськогосподарських земель перебувають у підозрюваних або підтверджених небезпечних зонах, а потреби у

гуманітарному розмінуванні постраждалих територій оцінюються майже у 29,8 млрд дол. США [38].

Другим бар'єром є транспортно-логістичний ризик. Війна суттєво змінила географію експорту та економіку маршрутів: частка експорту української кукурудзи до Європи зросла з 33% у 2021 р. до близько 58% у 2023 р., що свідчить про переорієнтацію на європейські коридори та транзитні держави. Водночас залежність від коридорів, безпека портів, страхові премії, вузькі місця на залізницях і кордонах, а також зростання потреби в обіговому капіталі знижують очікувану прибутковість інвестицій [39].

Третім бар'єром є асиметрія доступу до фінансування залежно від розміру господарств. Банки переважно працюють із фермами площею понад 500 га, тоді як дрібні виробники часто мають обмежений доступ до довгострокового фінансування. Це особливо важливо з огляду на бімодальну структуру аграрного сектору України, де великі підприємства та агрохолдинги співіснують із малими сімейними й домогосподарськими господарствами. Така структура впливає на глибину ринку, контрактні відносини в ланцюгах постачання та фінансову спроможність учасників міжнародних інвестиційних проєктів [40].

Четвертим бар'єром є невизначеність даних та управління. В умовах воєнного стану частина офіційної статистики може публікуватися із затримкою або не поширюватися через обмеження якості даних. Тому міжнародні інвестори змушені зіставляти дані Державної служби статистики України, НБУ, митної статистики, USDA та ФАО. Це підвищує витрати на комплексну перевірку та збільшує значення достовірних адміністративних даних і проєктної звітності [41].

Інституційна база інвестиційної привабливості аграрного сектору України суттєво покращилася, однак в умовах воєнного часу залишається неповною. Її формують реформа ринку землі, регулювання експорту, кредитні гарантії, електронні аукціони, митний контроль і підтримка розмінування. Логіка цих реформ полягає у підвищенні передаваності земельних прав,

зменшенні інформаційної асиметрії та розширенні доступу до фінансування для малих і середніх виробників. Водночас ефективність реформ залежить від їх здатності знижувати інвестиційні ризики швидше, ніж війна їх посилює [46].

Одним із ключових інструментів після 2024 р. є Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, підтриманий ЄС і Групою Світового банку. Він покриває до 50% зобов'язань позичальника та орієнтований на фермерів, які обробляють до 500 га. Цей механізм безпосередньо спрямований на подолання фінансових обмежень малих і середніх господарств.

Протимінна діяльність також стала важливим елементом інвестиційного управління. Розмінування сільськогосподарських угідь відновлює можливість їх використання, заставну вартість, сівозміну, грошові потоки та інвестиційну оцінку землі. Тому для міжнародних інвесторів сертифіковане розмінування та підтвердження безпечного використання земель мають бути складовою підготовки інвестиційних проєктів [43].

Права власності та управління земельними ресурсами залишаються центральними чинниками інвестиційної привабливості. Прозорий ринок землі підвищує безпеку володіння й оренди, покращує заставну базу та стимулює капітальні вкладення у зрошення, зберігання, сади, покращення ґрунтів і переробку. Натомість ризики непрозорості прав власності, довільного скасування прав або неконтрольованої концентрації земель можуть суттєво послабити довіру міжнародних інвесторів [44].

Найменш зрілим елементом інституційної системи залишається страхування та пом'якшення воєнних ризиків. Попри розширення інструментів розподілу ризиків, наявне покриття все ще не відповідає потребам аграрного виробництва, зберігання, логістики та переробки, особливо у прифронтових регіонах. Без масштабованого страхування воєнних ризиків частина технічно прибуткових інвестицій залишається небанківською, що свідчить про незавершеність інституційного розвитку аграрного інвестиційного ринку.

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЮ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ПРИВАБЛИВІСТЮ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Сільськогосподарський сектор України переживає стратегічну трансформацію, спрямовану на посилення своєї ролі як конкурентоспроможного світового гравця. Наприкінці 2024 р. уряд прийняв Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій (до 2030 р.) з Операційним планом на 2025-2027 рр., що чітко спрямована на інклюзивне управління, продовольчу безпеку, конкурентоспроможність, кліматично розумне сільське господарство та розвиток сільських районів. Ключовими напрямками є реформи, узгоджені з ЄС, земельна реформа та розмінування, модернізація ланцюгів створення вартості та посилене фінансування.

В рамках стратегічних орієнтирів та межах визначених Стратегією розвитку сільського господарства пропонується ряд орієнтирів та заходів, спрямованих для ефективного залучення прямих іноземних інвестицій та максимізації ефекту залучення інвестицій в сільське господарство. Серед пріоритетних стратегічних орієнтирів варто визначити шість цілей, що охоплюють інституційну реформу, продовольчу безпеку, стабільність доходів фермерських господарств, землекористування, стійкість до зміни клімату, модернізацію та розвиток сільських районів (рис.3.1.). Для реалізації цих заходів передбачається узгоджені зусилля державних установ, міжнародних партнерів (ЄС, Світовий банк, ЄБРР тощо) та асоціацій агробізнесу [45].

Зміцнення інституцій та нормативних актів є центральним у стратегічному розвитку інвестиційної привабливості сільського господарства. Запропоновано створення національного платіжного агентства для оптимізації розподілу субсидій та грантів, а Державний аграрний реєстр (ДАР) буде розширено, щоб забезпечити, щоб понад 80% сільськогосподарської

підтримки проходило через єдину прозору систему. Це замінить фрагментовану допомогу та узгодить її з практикою реалізації Спільної сільськогосподарської політики ЄС.

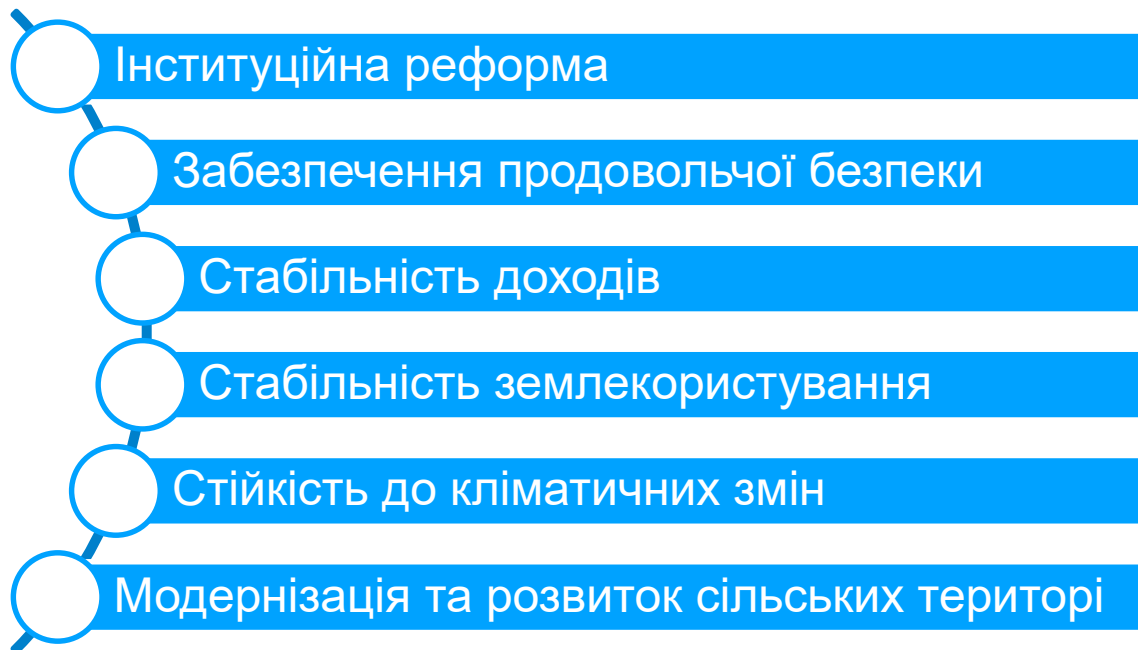

Рис. 3.1. Стратегічні орієнтири підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства

Джерело: узагальнено автором.

Правові бази будуть оновлені для гармонізації правил безпеки харчових продуктів, фітосанітарних (СФС) та насінневих норм зі стандартами ЄС (наприклад, швидке прийняття Стратегії ЄС «Від ферми до виделки»). Також пропонується створення нових фондів гарантування кредитів та спрощених правил ДПП для зменшення ризиків фінансування. Реформи передбачають скоординоване управління - Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України очолить ці зусилля, співпрацюючи з іншими міністерствами (фінансів, захисту довкілля та природних ресурсів тощо), місцевими органами влади та міжнародними партнерами. Наприклад, стратегія чітко передбачає міжвідомчу координацію та широке залучення зацікавлених сторін (фермерських асоціацій, громадянського суспільства, донорів) для впровадження реформ. Ці заходи спрямовані на подолання

корупції та бюрократичних перешкод, спрямовані на покращення інвестиційного клімату [46].

Завершення земельної реформи є пріоритетом при розвитку інвестиційної привабливості сільського господарства. Україна скасувала більшість обмежень на купівлю та продаж сільськогосподарських угідь, і тепер їй необхідно запровадити прозоре управління земельними операціями. Стратегія передбачає створення національного геопорталу та системи моніторингу земель у режимі реального часу, щоб надавати інвесторам точні дані про землекористування. Публічні реєстри відстежуватимуть власність та заставу, що підвищуватиме довіру. Ефективному землекористуванню сприятиме забезпечення зонування (зрошувані, орні та деградовані) та заохочення до обробітку перелогових або малопродуктивних земель.

Основною перешкодою є забруднення земель внаслідок конфлікту, що потребує оперативного вирішення. За даними уряду, до кінця 2024 р. близько 139 000 км² території (включаючи сільськогосподарські угіддя) було забруднено мінами або нерозірваними боєприпасами. Урядовий план дій з розмінування має на меті обстежити та очистити сотні тисяч гектарів. До середини 2024 р. було очищено понад 316 000 га, що повернуло ~220 000 га до сільськогосподарського використання. На 2025 р. виділено 1 млрд гривень на субсидування до 80% витрат на розмінування для фермерів, які мають на це право. Постійна міжнародна допомога (наприклад, UNMAS, підтримка донорів) має вирішальне значення для підтримки цієї програми. Загалом, забезпечення безпеки та відновлення сільськогосподарських угідь значно розширить інвестиційні сільськогосподарські угіддя та є основоположним заходом щодо зменшення ризиків[47].

Інвестори також стикаються з кількома гострими ризиками. З точки зору безпеки, триваючий конфлікт вимагає планування на випадок надзвичайних ситуацій. У сільськогосподарських регіонах це означає фізичну безпеку обладнання та персоналу, а також безпечні транспортні коридори. Уряд

співпрацює з військовими та партнерами ООН для захисту сезонів збору врожаю та підтримки конвоїв коридорів, де це можливо.

Сільськогосподарське страхування та об'єднання ризиків є вкрай недостатньо розвиненими. Закон України 2012 р. про страхування врожаю передбачає субсидовані державою страхові премії, але на практиці ці субсидії рідко фінансуються. Станом на 2021 р. аеконіміки повідомило про відсутність субсидійних виплат з 2012 р. через бюджетні обмеження. Функціонуючий ринок страхування (можливо, через реформований Аграрний страховий пул або нову гарантійну схему) має вирішальне значення для зниження сприйнятого ризику. Наразі проводяться реформи (за підтримки Світового банку/МФК) для гармонізації оподаткування та страхування та мобілізації приватних страховиків, але їх впровадження слід прискорити [48].

Логістичні перебої залишаються критичним обмеженням. До війни понад 80-90% експорту зерна здійснювалося через порти Чорного моря (Одеса, Чорноморськ, Південний, Миколаїв). Коли вони були заблоковані, Україна переорієнтувала експорт через менші порти на Дунаї та залізницю. Це значно збільшило витрати - наприклад, вартість перевезення 5000-тонної партії зерна (Ізмаїл-Мармуроволожу) різко зросла з приблизно 20-25 доларів за тону до вторгнення до приблизно 100-105 доларів у 2022 р.. Постійний ризик блоkad та перевантажень морем або залізницею вимагає інвестицій у диверсифіковану логістику: днопоглиблення річкових портів, відновлення західних прикордонних переходів та розвиток потужностей для зберігання та перевалки зерна всередині країни. Для оптимізації експортних каналів необхідна координація з боку уряду (Мінтранс, МЕДСГ, митниця). Фінансування (включаючи гранти ЄБРР/Ірена на проекти річкових портів) має бути виділено на модернізацію цих логістичних вузлів [49].

Покращення доступу до фінансування є важливим для залучення інвестицій. Слід використовувати комплекс інструментів:

- Збільшення об'єму Прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Україна залишається привабливою для аграрних ПІІ, враховуючи свою ресурсну базу.

Щоб скористатися цим, Україна повинна підтримувати ліберальні правила репатріації, гарантувати права меншин та пропонувати галузеві стимули (наприклад, податкові пільги для агротехнологічних досліджень та розробок). Національна стратегія ПП (2021) визначає «високоцінне сільське господарство» як пріоритет, рекомендуючи покращити інфраструктуру ланцюга поставок та полегшити правила оренди землі для залучення іноземних інвесторів.

- Державні програми пільгового кредитування слід розширити. Існуюча програма пільгових кредитів під 5-7-9% вже виділила 4,9 млрд гривень на сільське господарство у 2024 р.. Цю схему можна доповнити кредитними гарантіями (співфінансованими міжнародними фінансовими установами) для зниження ризиків великих інвестицій (наприклад, обладнання, переробні заводи). Наприклад, механізм розподілу ризиків ЄБРР дозволив великим українським агробізнесам отримати фінансування під низькі відсотки. У 2025 р. ЄБРР, USAID та місцеві банки відновили програму, що підтримується ЄБРР (на загальну суму 2,0 млрд євро), яка дозволяє фермерам позичати до 5 млн євро на техніку (терміном 5-7 р.), при цьому 15-30% основної суми кредиту фактично субсидується. Такі кошти слід широко просувати через державні канали (інформаційно-просвітницька робота з агробізнесом, оголошення DAR).

- Державно-приватне партнерство (ДПП) повинно стати основою для розвитку критичної інфраструктури в сільському господарстві. Критична інфраструктура (зрошувальні мережі, сільські дороги, сховища, агропромислові парки) може бути розвинена через ДПП. Потрібні чіткі правові рамки для укладання договорів ДПП (наприклад, зміни до Земельного кодексу, прозорі торги). Уряд повинен пілотувати ДПП у сфері зрошення: зрошувальні райони, що фінансуються інвесторами, з довгостроковими контрактами на водокористування. Вони можуть бути співфінансовані міжнародними кліматичними фондами (Зелений кліматичний фонд, зелені облігації ЄБРР) та частково державними гарантіями прибутковості.

- Україна повинна використовувати «зелене» та кліматичне фінансування для сільського господарства. Це включає зелені облігації (вітчизняні або випущені діаспорою), призначені для сталого сільського господарства (органічне землеробство, відновлювані джерела енергії, біогаз), та позики ЄС/ЄІБ в рамках Українського механізму (Win-Win Deal). Наприклад, програма Світового банку «Сталий розвиток водних ресурсів в Україні» може співфінансувати сучасне зрошення. Чіткі критерії прийнятності проектів (наприклад, екологічні стандарти) та спеціалізований урядовий офіс зелених інвестицій допомогли б спрямувати такі кошти.

- Слід створити спеціалізований Фонд гарантування сільськогосподарських кредитів (AGCF), спираючись на повноваження ЕСА. Цей фонд гарантуватиме частину позик для пріоритетних агроінвестицій (наприклад, переробка, адаптація до клімату) та підтримуватиме страхування експортних кредитів. Україна вже активувала Експортно-кредитне агентство (UkrECA), яке разом з експортно-кредитними агентствами ЄС може страхувати угоди від воєнних ризиків. Залучення гарантії, підтриманої донорами, для цього фонду (подібно до моделей GuarantCo) помножить його вплив.

- Для високотехнологічного агробізнесу заохочувати венчурні фонди та конкурси пропозицій. Податкові пільги або відповідні гранти можуть стимулювати інвестиції у стартапи точного землеробства та біотехнології (відповідно до національної місії AgriTech).

Поєднуючи ці інструменти, Україна може фінансувати як короткострокові потреби відновлення, так і довгострокову модернізацію (табл 3.1).

Таблиця 3.1.

Потенційні інструменти фінансування та очікуваний вплив

Інструмент	Ціль та використання	Очікуваний вплив	Кроки впровадження
Прямі іноземні інвестиції	Великі агробізнес-проекти (обладнання, фабрики)	Вливання капіталу, передача технологій, створення робочих місць; стимулювання експорту	Спрощення правил прямих іноземних інвестицій; виїзні презентації для інвесторів; забезпечення оренди землі
Пільгові кредити (ЄБРР, СБ)	Модернізація обладнання, переробні заводи	Зниження вартості фінансування, збільшення масштабів інвестицій	Розширення програми 5-7-9%; видача суверенних гарантій; оцінка проектів
Державно-приватне партнерство (ДПП)	Зрошення, зберігання, дороги, ІКТ-інфраструктура	Використання приватного капіталу для державних активів	Прийняття закону про державно-приватне партнерство; визначення проектів; залучення інвесторів
Зелені облігації / Кліматичні фонди	Сталий агробізнес-проект (зрошення, біоенергетика)	Мобілізація фінансування кліматичних заходів; сектор з низьким рівнем викидів вуглецю	Розробка зелених стандартів; випуск місцевих/діаспорних облігацій; подання заявки до Зеленого кліматичного фонду
Кредитні гарантії (AGCF/ECA)	Кредити для малих фермерських господарств, експортні кредити	Зменшення ризиків кредиторів; збільшення кредитного потоку	Створення Фонду гарантування аграрних кредитів; інвестування коштів донорів; координація з Європейським агентством з питань страхування
Інвестиції для діаспори/імпакти-інвестиції	Агротехнологічні стартапи, органічні ферми	Залучення терплячого капіталу, експертизи, мереж	Сприяння програмам стартапів у сільському господарстві; облігації діаспори; інвестиційні форуми
Гранти на розбудову потенціалу	Навчальні, науково-дослідні центри, консультаційні мережі	Покращення людського капіталу; поширення інновацій	Створення аграрної академії, агентств з поширення знань; партнерство з неурядовими організаціями/університетами
Податкові пільги відстрочки сплати ПДВ	Експортно-орієнтована переробка, імпорту сільськогосподарської техніки	Зробити інвестиції доступнішими	Впровадження через нормативні акти Міністерства фінансів; орієнтація на зелений або високотехнологічний імпорту

Джерело: власні дослідження.

Успішне впровадження вимагає чітких ролей та координації між установами. Міністерство економіки, довілля та сільського господарства

(МЕДСГ) керуватиме виконанням стратегії, взаємодіючи з Кабінетом Міністрів та координуючи дії з іншими міністерствами (фінансів, довкілля, цифрової трансформації). Ключові установи під егідою МЕДСГ керуватимуть спеціалізованими функціями: Платіжне агентство або ДАР займатиметься субсидіями; Державне земельне агентство керуватиме земельними операціями та геопорталом; а Державна служба з питань безпеки харчових продуктів та споживачів (ДСБСП) контролюватиме дотримання вимог СФС. Водночас Експортно-кредитне агентство (УкрЕКА) сприятиме фінансуванню та страхуванню агроекспортерів, а Міністерство економіки (через UkraineInvest) залучатиме прямі іноземні інвестиції та проекти державно-приватного партнерства. Міжнародні установи (ЄС, ОЕСР, Світовий банк, ЄБРР, установи ООН) та галузеві асоціації (фермерські спілки, кооперативи) залучені як партнери. Наведена нижче блок-схема відображає ці взаємовідносини.

Для відстеження прогресу рекомендуються такі ключові показники ефективності. Їх слід регулярно вимірювати (щорічно або раз на два р.) та звітувати відповідними установами(табл. 3.2.).

Таким чином, підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору України потребує комплексного та скоординованого підходу, який поєднує інституційні реформи, зниження ризиків і стратегічне спрямування інвестицій у найбільш перспективні напрями розвитку. Реалізація запропонованих заходів має бути не фрагментарною, а системною, із чітким розподілом відповідальності між державними органами, фінансовими установами, міжнародними партнерами, бізнесом та місцевими громадами. Особливого значення набуває належне фінансування реформ і програм підтримки, оскільки без достатніх ресурсів навіть обґрунтовані інституційні рішення не зможуть забезпечити очікуваний економічний ефект.

Запропоновані індикативні ключові показники ефективності (КРЕ) для моніторингу реалізації стратегічних заходів.

Ключовий показник ефективності (КРЕ)	Базовий рівень (2024)	Ціль на 2030 р.	Джерело моніторингу
Надходження прямих іноземних інвестицій у сільське господарство (дол. США)	100%	200%	Баланс НБУ
Експорт сільськогосподарської продукції (обсяг/дол. США)	~50 млн тонн	20% ↑	Митні дані НБУ / МЕДСГ
% розмінованих орних земель	~2% очищено	100%	Міністерство оборони / Сухопутні війська
Зрошені сільськогосподарські угіддя (га)	1,0 млн га	2,5 млн га	Дані Державного земельного агентства
Площа органічного землеробства (% від орних угідь)	0,6%	5%	Державна статистика
Додана вартість сільськогосподарської переробки (% від ВВП)	9% (2024)	15%	Державна статистика
Фермери, що використовують цифрові інструменти (%)	20%	60%	Опитування МЕДСГ
Охоплення сільськогосподарськими консультаціями (год/ферма)	5 год/р.	20 год/р.	Звіти МЕДСГ
Частка експорту, що відповідає стандартам ЄС (%)	60%	100%	Аудитні звіти SSFSC / ЄС
Рівень бідності у сільській місцевості (%)	20%	10%	Державна статистика

Джерело: сформовано автором.

Ключовими умовами посилення інвестиційної привабливості є подальше вдосконалення земельних відносин, розширення доступу аграрних виробників до фінансування, зміцнення захисту прав власності та формування прозорого й передбачуваного регуляторного середовища. Водночас для України особливо важливим залишається зменшення воєнних та операційних ризиків, зокрема через прискорення розмінування сільськогосподарських земель, відновлення логістичної інфраструктури, розвиток експортних маршрутів і впровадження ефективних механізмів страхування воєнних ризиків. Саме ці напрями здатні зменшити невизначеність для інвесторів і перетворити потенційну привабливість аграрного сектору на реальну інвестиційну активність.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтверджує, що міжнародна інвестиційна привабливість аграрного сектору є складною, багатовимірною економічною категорією, яка відображає здатність національної сільськогосподарської системи залучати, утримувати та ефективно використовувати довгостроковий іноземний капітал за умов прийняттого балансу ризику та дохідності. Дослідження продемонструвало, що інвестиційна привабливість формується завдяки взаємодії переваг, характерних для певного місця розташування, інституційної якості, інтеграції ланцюга створення вартості та дотримання вимог сталого розвитку.

У рамках теоретичного аналізу було встановлено, що класичні підходи, зокрема парадигма OLI, залишаються актуальними для пояснення детермінант іноземних інвестицій у сільське господарство. Однак їхня пояснювальна сила значно посилюється при поєднанні з інституційними та ланцюговими підходами. Дослідження підтверджує, що захищені права власності, ефективне забезпечення виконання контрактів та добре функціонуючі ринкові інституції є критично важливими передумовами для стабільного надходження інвестицій, особливо в землемісткі сектори, такі як сільське господарство.

Оцінка сучасного стану аграрного сектору України виявила його подвійну природу. З одного боку, сектор зберігає високу потенційну привабливість завдяки значним земельним ресурсам, експортній орієнтації та накопиченим виробничим потужностям. З іншого боку, його ефективна інвестиційна привабливість значно обмежується ризиками, пов'язаними з війною, логістичними збоями, пошкодженням інфраструктури та збільшенням транзакційних витрат. Розрив між потенційною та ефективною привабливістю був визначений як ключовий аналітичний та політичний виклик.

Аналіз тенденцій та факторів, що впливають на інвестиційну привабливість, показав, що найважливішими детермінантами є інституційна стабільність, розвиток ринку землі, якість логістики та інфраструктури, доступ

до фінансування та механізми зменшення ризиків. Зокрема, земельна реформа була визначена як фундаментальний рушій довгострокових інвестицій, оскільки вона підвищує ліквідність, оцінку та забезпечення сільськогосподарських активів. Водночас ризики, пов'язані з війною, включаючи забруднення земель, нестабільність транспорту та обмеження страхування, значно знижують довіру інвесторів та збільшують вартість капіталу.

Дослідження показало, що інвестиційну привабливість у сільському господарстві не слід розглядати як однорідне явище. Натомість до неї слід підходити як до портфеля підсекторів з різними профілями ризику та дохідності, включаючи первинне виробництво, переробку, логістику та агропослуги. Цей висновок передбачає необхідність диференційованих інвестиційних стратегій, а не єдиного політичного підходу.

На основі результатів дослідження було обґрунтовано, що ефективне управління міжнародною інвестиційною привабливістю вимагає комплексної та скоординованої політичної бази. Ключові стратегічні напрямки включають зміцнення інституційного потенціалу, зокрема в управлінні земельними ресурсами та правозастосуванні; пріоритетність державних інвестицій в інфраструктуру та суспільні блага; розвиток державно-приватного партнерства; розширення інструментів розподілу фінансових ризиків, включаючи гарантії та страхування; впровадження цільових та умовних інвестиційних стимулів; та забезпечення регуляторної конвергенції з міжнародними стандартами, особливо в контексті європейської інтеграції.

Крім того, було наголошено на важливості розробки політики на основі доказів та постійного моніторингу. Інвестиційна політика не повинна обмежуватися формальними регуляторними вдосконаленнями, а також повинна враховувати операційну ефективність, прозорість та реальні економічні умови, з якими стикаються інвестори. Розробка систем моніторингу та аналітичних панелей була визначена як критично важливий інструмент для оцінки прогресу та забезпечення ефективності політики.

Практичне значення отриманих результатів полягає в їх застосовності для вдосконалення державної політики у сфері залучення інвестицій, розробки стратегій розвитку секторів та підтримки процесів прийняття рішень як на національному, так і на регіональному рівнях. Запропоновані підходи також можуть бути корисними для міжнародних організацій, інвесторів та зацікавлених сторін, залучених до реконструкції та модернізації аграрного сектору України.

На завершення, дослідження підтверджує, що підвищення міжнародної інвестиційної привабливості сільськогосподарського сектору вимагає не лише структурних реформ, але й створення стійкого, прозорого та зниженого до ризиків інвестиційного середовища, здатного функціонувати в умовах невизначеності та трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попова О., Коцюбинська Л., Скубій О. Інвестиційна діяльність в сільському господарстві в сучасних умовах. Економіка та суспільство. 2023. № 54. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-49>
2. Синетар І., Заяць О. Еволюція теорій прямих іноземних інвестицій: від класичних концепцій до сучасних адаптацій. Сталий розвиток економіки. 2025. № 5 (56). С. 210-218. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-56-29>
3. Онегіна В., Вітковський Ю. Інвестиції та земельна реформа в сільському господарстві в Україні. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2020. № 4. С. 187-210.
4. Ivan Svydnous, Marat Ibatullin, Inna Salo, Hanna Trofimova, Oksana Rudych, Nadiia Svydnous. Economic aspects of investment activity in agriculture. Food resources. 2021. Vol. 9, no. 17. P. 233-243. URL: <https://doi.org/10.31073/foodresources2021-17-23>
5. Міжнародна фінансова корпорація (IFC). Agribusiness and Forestry. 2026. URL: <https://www.ifc.org/en/what-we-do/sector-expertise/agribusiness-forestry>.
6. Національний банк України. External sector statistics. 2026. URL: <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-external>
7. Свиноус І. В., Ібатуллін М. І., Сало І. А., Трофімова Г. В., Рудич О. О., Економічні аспекти інвестиційної діяльності в сільському господарстві. Продовольчі ресурси. 2021. Т. 9. № 17. С. 233-243. URL: <https://doi.org/10.31073/foodresources2021-17-23/>
8. Michela Nardo, Michaela Saisana, Andrea Saltelli, Stefano Tarantola, Anders Hoffmann, Enrico Giovannini. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. OECD Statistics Working Papers. 2005. P. 21-25 URL: <https://dx.doi.org/10.1787/533411815016>.

9. Michela Nardo, Michaela Saisana, Andrea Saltelli, Stefano Tarantola, Anders Hoffmann, Enrico Giovannini. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. OECD Statistics Working Papers. 2005. P. 54-61 URL: <https://dx.doi.org/10.1787/533411815016>.
10. Світовий банк статистики. Методологія оцінки Business Ready. 2026. URL: <https://www.worldbank.org/en/businessready/methodology>.
11. OECD. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. 2008. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264043466-en>.
12. Семенда Д., Семенда О., Семенда О. Логістика та її роль в підвищенні економічної ефективності реалізації продукції рослинництва. Молодий вчений. 2021. № 1 (89). С. 185-190. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-38>
13. Присяжнюк Ю. Агропродовольчі ланцюги постачання рослинницької продукції: сучасні виклики. Економіка та суспільство. 2025. № 77. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-73>.
14. Brych V., Borysiak O., Brych V. Assessing climate change risks in agricultural nature management. Economic Analysis. 2024. No. 34(2). P. 338-347. URL: <https://doi.org/10.35774/econa2024.02.338>.
15. Світовий банк статистики. Priorities for Agricultural Support in Ukraine. Washington, DC: World Bank. 2026. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062524074615884/pdf/P1801981319afe091b8b71b33b7a901d4e.pdf>.
16. Mohylna L. The essence and characteristics of innovations in agriculture. Pryazovskyi Economic Herald. 2022. No. 3(32). URL: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-3-5>.
17. Павленко С. Державна підтримка аграріїв у 2025 р. Німецько - український діалог. № 1-2025. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/1_Info_Brief_SP_ua.pdf.

18. Djurlle A, Young B, Berlin A, Vågsholm I, Blomström A-L, Nygren J, et al. Addressing biohazards to food security in primary production. *Food Sec.* 2022;14(6):1475-97. URL: <https://doi.org/10.1007/s12571-022-01296-7>.
19. Кифяк В., Дубінський Р. Інституційна система сталого розвитку аграрного сектора: механізм адаптації в умовах флуктуацій. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 1(48). С. 220-227. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-31>.
20. Мартинюк М. Ефективні інструменти, механізми та засоби державної підтримки агросектору. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2024. Т. 334, № 5. С. 657-667. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-334-99>.
21. Sholoiko A., Matsybora T., Shevchenko L. Instruments and Resources for Sustainable Development Acceleration of Agribusiness in Ukraine. *Ekonomika APK*. 2022. Vol. 29, no. 5. P. 57-65. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202205057>.
22. Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (MIGA). MIGA's Ukraine Response . 2026. URL: <https://www.miga.org/migas-ukraine-response>.
23. Бурдяк О. Специфіка маркетингової діяльності окремих суб'єктів аграрного ринку в умовах конкуренції. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2024. Т. 332, № 4. С. 473-481. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-332-71>.
24. Кабінет Міністрів України. Віталій Коваль: Стратегія розвитку сільського господарства 2030 - дороговказ на шляху до ЄС. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/vitalii-koval-stratehiia-rozvytku-silskoho-hospodarstva-2030-dorohovkaz-na-shliakhu-do-ies>.
25. Державна служба статистики України. Економічні рахунки сільського господарства (рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) 2011 - 2024рр. 2025. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/ersg/ersg_2024_ue.xlsx

26. Світовий банк статистики. Сільське, лісове господарство та рибальство: додана вартість (% ВВП) - Україна]. 2014- 2024pp. 2026. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=UA>.
27. Світовий банк статистики. Сільськогосподарські угіддя (% від площі земель) - Україна. 2014 - 2024 pp. 2026. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=UA>.
28. Світовий банк статистики. Сільське населення (% від загальної чисельності населення) - Україна. 2014 - 2024 pp. 2026. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=UA>.
29. Trade Map. Експорт продукції сільського господарства України 2015 - 2024pp. 2025. URL: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c804
30. Державна служба статистики України. Структура експорту-імпорту за Міжнародною стандартною торговою класифікацією (МСТК) в 2024 р. 2026. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/zd/new/s_tk_24.xls.
31. Європейська Бізнес Асоціація. Індекс інвестиційної привабливості України 2014 - 2024pp. 2025. URL: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analilyka/>
32. Державна служба статистики України. Капітальні інвестиції, в тис. грн 2010- 2024 pp. 2026. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kin/kin_df_ved/arh_kin_df_ved_21_u.htm.
33. Національний банк України. Прямі інвестиції в Україну: операції за видами економічної діяльності. 2026 URL: https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_Lf_y.xlsx
34. Dunning J. H. The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future. International Journal of the Economics of Business. 2001. Vol. 8, no. 2. P. 173-190. URL: <https://doi.org/10.1080/13571510110051441>.

35. Світовий банк статистики. Сільськогосподарські угіддя (кв. км) - Україна. 2000 - 2023 р. 2026. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.K2?locations=UA>.
36. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO). Ukraine: FAO surveys impact of war on agricultural enterprises. 2026. URL: <https://www.fao.org/countryprofiles/news-archive/detail-news/en/c/1742727/>
37. Панченко А., Чепіль Г. Дослідження бар'єрів і передумов цифрової трансформації агропромислового комплексу України. Економіка та суспільство. 2025. № 80. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-80-71>.
38. World Bank. Ukraine Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4), February 2022 - December 2024. Government of Ukraine, European Union, United Nations, 2025. URL: <https://doi.org/10.1596/42908>.
39. International Food Policy Research Institute. Ukraine and global agricultural markets two years later. 2020- 2025 years. 2026. URL: <https://www.ifpri.org/blog/ukraine-and-global-agricultural-markets-two-years-later/>.
40. Жгурська О., Корчинська О. Цифровізація національного агропромислового комплексу: нові виклики, реалії та перспективи/ Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2022. Т. 6, № 47. С. 388-397. URL: 10.55643/fcaptp.6.47.2022.3929.
41. Бурачек І.В., Михайленко Н.В. сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. Економіка та управління національним господарством. 2018 р. С. 134 - 137. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/27.pdf>.
42. Желавська Н., Гомон О. Інституційні чинники як детермінанти успішності аграрного бізнесу. Economic Analysis. 2024. Т. 34, № 3. С. 696-704. URL: <file:///Users/mariiakushnir/Downloads/6342-6565683529-1-PB.pdf>.
43. Міністерство економіки України. Державна програма компенсації за протимінну діяльність: фермерам повернуто понад 2000 гектарів сільськогосподарських угідь. 2025 р. . URL:

<https://www.kmu.gov.ua/en/news/derzhprohrama-kompensatsii-rozminuvannia-ahrozemel-fermeram-povernuly-bilshe-dvokh-tysiach-hektariv-uhid>.

44. Bakai Y. Y., Ukolova V. O., Ukolova Y. O. Land reform: establishment and impact on the agricultural sector of the economy. Juridical scientific and electronic journal. 2021. No. 10. P. 258-261. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/65>.

45. Організація економічного співробітництва та розвитку. Моніторинг та оцінка аграрної політики 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2025/10/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2025_354e7040/full-report/ukraine_0e71d61e.html#:~:text=The%20main%20policy%20milestone%20is,The

46. Нісфоян С. Державний аграрний реєстр як каталізатор економічного розвитку сільського господарства. Економіка та суспільство. 2024. № 67. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-93>.

47. Кузьменко Г. О., Телендій А. А. Вплив війни на аграрний сектор України: виклики та роль державного управління у відновленні галузі. Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління. 2024. № 5. С. 22-29. URL: <https://doi.org/10.32782/tnu-2663-6468/2024.5/04>.

48. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Національна стратегія зі збільшення прямих іноземних інвестицій в Україні. Допоміжні сектори та супровідна інформація. 2026. С. 90. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-2-High-Value-Agriculture>

49. Scandinavian Trust delivers Corporate Management. The sea as a way to the restoration of Ukraine: shipping logistics in wartime. 2026. URL: <https://www.ibanet.org/sea-restoration-ukraine#:~:text=The%20freight%20market%20is%20a,110>.

ДОДАТКИ